

2.9000
- 1.12

UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY

WILLIAM H. DONNER
COLLECTION

*purchased from
a gift by*

THE DONNER CANADIAN
FOUNDATION

BIBLIOTHECA INDICA:
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, No. 1361.

स्टैक-कविकल्पलता ।

KA VI - KALPA - LĀTĀ

A WORK ON RHETORIC BY DEVESVARA
TOGETHER WITH HIS OWN COMMENTARY.

EDITED BY
PANDIT SARAT CHANDRA SASTRI.
FASC. I.

—

CALCUTTA :

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 1, PARK STREET.
1913

कविकल्पलता ।

श्रौमता देवेश्वरेण विरचिता,

तेनैव कृतया टौक्या च सहिता,

श्रौशरचन्द्रशास्त्रिणा
सम्पादिता ।

वङ्मदेशौयासियाटिकमोमादटिनामधेय-
ममाजानुमत्या

कलिकातानगर्यां

व्याप्टिष्ठुमिश्नन-यन्ते मुद्रिता ।

शकाब्दाः १८३४ ।

कविकल्पलता ।

ॐ नमो गणेशाय ।

गङ्गावारिभिरुक्षिताः फणिफणैरुत्पङ्कवास्तच्छखा-
रत्नैः कोरकिताः सुधांशुकलयाऽ स्मेरैकपुष्पश्रियः ।
आनन्दाश्रुपरिस्तुताश्चिहुतभुग्यूमैर्मिलदोहदा
नाल्यं कल्पलताः फलं ददतुऽबोऽभौष्टं जटा धूर्जटेः ॥१॥
मालवेन्द्रमहामात्यश्रौमद्वाग्मरनन्दनः ।
देवेश्वरः प्रतनुते कविकल्पलतामिमाम् ॥ २ ॥
प्रतिभाभावितात्मानः कवित्वं के न कुर्वते ।
अन्यत्र कविताधानकुशला विरलाः पुनः ॥ ३ ॥
यदन्यैर्वत्म न क्षुण्णं तत्र सच्चरतो मम ।
पदे पदे प्रस्तुलतः सन्तः सन्त्ववलम्बनम् ॥ ४ ॥

ॐ नमोगणेशाय । इदानौ दृद्धजनवत्मानुसरणेन निजग्रन्थस्य
प्रामाण्यं निर्दर्शयति ।

१ श्रौगणेशाय नमः (A).

३ दधतु (S).

२ सितांशुकलया (S).

४ विचारकाः (S).

कविशिक्षाशतं वौद्ध्य कवौन्द्रान् उपजौव्य च ।
 निबद्धेयं मया धौरास्त्वरितस्त्रोकसिद्धये ॥ ५ ॥
 सुवृत्तरम्यस्त्वका सदालिपरिशौलिता ।
 कविकल्पलता सेयममला परिशौल्यताम् ॥ ६ ॥
 शब्दस्त्रेषुकथार्थाख्याश्वत्वारस्त्वका इह ।
 ते चतुः पञ्चषट्सप्तकुसुमैरन्विताः क्रमात् ॥ ७ ॥
 तत्राद्यस्त्वके^१च्छन्दोऽभ्यासः सामान्यशब्दकः ।
 वर्णस्थितिरनुप्रासः कुसुमानि यथाक्रमम्^२ ॥ ८ ॥

(५) कविशिक्षाशतेत्यादि । भो धौराः पण्डिता इयं कविकल्पलता मया निबद्धा, किमर्थं? त्वरितं शौत्रं श्लोकानां सिद्धये मम्पत्तये, किं त्वा कविशिक्षाशतं वौद्ध्य, कवयः शिक्ष्यन्तेऽनया इति कविशिक्षा कविलोपायग्रन्थस्त्रेषां शतम् असंख्यातं दृष्टा कवौन्द्रान् कविश्रेष्ठान् उपजौव्य अनुशौल्य च तेभ्यः श्रुत्वा कविलोपायप्रसरमिति यावत् ।

(६) सुवृत्तेत्यादि । श्रोभनं यदृत्तं पद्यं तेन रम्यः स्त्वको ग्रन्थपरिच्छेदो यस्याः सा तथा । सताम् आलिः श्रेणी तया परिशौलिता समभ्यस्ता या सा तथा । पञ्चे सुवृत्तोऽत्यन्तवर्तुलो रम्यः स्त्वको गुच्छो यस्याः (सा), सर्वदा अलिभिर्भंगरैः परिशौलिता अनुसेविताः ।

द्वन्द्वोऽभ्यासप्रसन्नेऽत्र नेत्रभूते^१ विपश्चिताम् ।
 कथन्ते केऽपि शब्दा यैश्चन्दो मन्दोऽपि विन्दति ॥ ६ ॥
 श्रीर्लंक्ष्मौः कमला पद्मालया च हरिवल्लभा ।
 दुर्घाव्यनन्दिनौ^२ श्वीरसागरापत्यमित्यपि ॥ १० ॥
 क्षीरपायोधितनयेत्येवमेकाक्षरादिकम् ।
 आदौ साध्यं पदं स्थाप्यं शेषं कुर्याद्विशेषणौ^३ ॥ ११ ॥
 विशेषोऽर्थेवर्णकाराधाराधेयक्रियागुणौः ।
 साहश्यपरिवारादैः क्रियते सविशेषणौः ॥ १२ ॥
 यथा सुधांशुर्धवलोऽतिवृत्तः
 क्रान्तान्तरौक्षेऽ हरिणं दधानः ।
 महत्तमो घन् जनतापहारौ
 मृगेन्द्रवद्राजति चक्षुमध्ये ॥ १३ ॥

(११) कविवरचनाप्रकारमाह आदाविति प्रथमतो वण-
 नौयत्वेनापेक्षितं यत् साध्यं विशेषं पदं तदेव स्थापनौयं, शेषं
 पश्चात् तदेव विशेषणैरुपलक्षितं कुर्यात् ।

(१२) असुमेवार्थं प्रपञ्चयति विशेषोऽर्थ इत्यादि अस्यैवोदा-
 हरणमाह यथेति सुधांशुशब्दो राजति कदव मृगेन्द्रवत् सिंहदव
 मोऽपि चक्राणां भज्जुकानां मध्ये शोभते उभयोर्विशेषणमाह

१ नेत्रभूता (S).

२ दुर्घाव्यनन्दना (S).

३ विशेषणम् (S).

४ क्रान्तान्तरिक्षः (S).

बन्धुश्वौरः सुहृद् वादौ कल्पः प्रख्यः प्रभः समः ।
देशौयदेश्यरिष्वाभसोदराद्या इवार्थकाः ॥ १४ ॥

धवलः शुक्रोऽतिवृत्तोऽत्यन्तवर्तुलाकारोऽतिक्रान्तचरित्वश्च क्रान्ता-
न्तरौचः प्राप्ताकाशो हरिणं सृगं दधानः पक्षे उत्सुखाक्रान्ता-
न्तरौचः सन् हरिणं विभृदित्यर्थः । महत्तमो ष्ठन् महाभ्वकारं
नागयन् पक्षे महत्तमोऽतिमहान्, ष्ठन् हिंसात्मक इत्यर्थः ।
जनतापहारौ जनानां तापं तपादिजन्यक्षेशमपहर्तुं शौलमस्येति
पक्षे जनताया जनसमूहस्य अपहारौ अपहर्तुं चमः । अत्र
क्रमेण धवलादिविशेषणपदैर्वर्णाद्याकारादौनामुदाहरणमुक्तम् ॥

(१४) माहश्यप्रस्तावे तदभिधायकान् शब्दान् अभिधत्ते
बन्धुरित्यादि बन्धुपर्यायास्तेन वान्धवदायादाद्यः । चौर इति
चौरपर्यायास्तेन तस्करमोषकारापहारकाद्यः । सुहृदिति सुह-
त्पर्यायास्तेन मित्रमख्यादाद्यः । वादौति वादिपर्यायास्तेन वावदूक-
वदावद-वाचाट-वक्तृ-प्रतिवक्तृप्रभृतयोऽप्यूद्याः । कल्प इति कल्प-
प्रत्ययः प्रख्यदृति स्खरूपं प्रभ इति स्खरूपं सम इति समानार्थाः
ममान-सदृश-सदृक्ष-सदृक्-तुल्य-प्रतिमोपमाद्यः । देश्यदेशौयौ
प्रत्ययौ । रिपुरिति रिपुरपर्यायास्तेन वैरि-मपन्ना-रि-विदेषि-
प्रतिमङ्ग-प्रत्यनौक-प्रतिभठप्रभृतयः । मोदर इति सोदरपर्यायास्तेन
मर्गर्भ-महज-मोदर्य-मनाभि-मपिण्डाद्यः । अत्र आदिशब्दाज्जेति
निन्दकोपहामकानुकारकविडम्बकाद्यः प्रतिबोद्धव्याः । अत्र केचन
शब्दा अभिधावृत्यैवार्थमभिदधति । केचित्तु लक्षणावृत्या बन्धु-
चौरसुहृत्सोदराद्यः । तथा च मुख्यार्थवाधे तद्योगे यथान्योऽर्थः

यथेन्दुवन्धुरुक्ताश्रौचौरो हारश्रियः सुहृत् ।
 कुन्दवादौ हंसकल्पः श्वौरप्रख्यो हिमप्रभः ॥ २५ ॥
 गङ्गासमोऽज्ञदेशैयः शेषदेश्यः सुधारिपुः ।
 विसाभस्तेजसोराशिः कैलासोदरसोदरः ॥ २६ ॥
 कथानगरमर्वार्थनित्यकृत्यादिवर्गनैः ।
 खाकानां हृष्टेष्टाभिश्छन्दोऽभ्यासक्रमो यथा ॥ २७ ॥
 आसौद् दशरथो राजा चत्वारस्तस्य मूनवः ।
 रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरता इति विश्रुताः ॥ २८ ॥
 धस्तध्वान्तभरं रत्नवेश्मविस्तेररश्मिभिः ।
 राजधानौ दिनस्येव तत्पुरं द्योतते सदा ॥ २९ ॥

प्रतौयते रुद्धेः प्रयोजनादासौ लक्षणा शक्तिर्पिता । एतानेवोदाहरति यथेति विसाभः विसं मृणालं तस्मदृशम् अन्यत् स्पष्टम् ।

(२८) राजधानौ तत्पुरमिति तत्प्रसिद्धुं पुरं नगरं तस्य कम्यचिच्छनस्य वा पुरं तत्पुरं द्योतते किम्भूतं तत् रत्नवेश्मनां मणिमयग्रहणां विस्तेरैः प्रकाशमानैरश्मिभिः किरणैर्धस्तध्वान्तभरं निरस्तान्धकारातिशयं केव द्योतते दिनस्य राजधानौ । रत्नवेश्मनां किरणैर्निरस्तध्वान्ततया राजधानौ यथा दिवसे भाति रात्रावपि तथेदं भातीर्यार्थः सप्तम्यर्थं सप्तम्यमात्रविवक्षया दिनस्येति षष्ठी ।

स्थालौ भात्यन्नपूर्ण्यमर्णोभिः^१ शोभते घटः ।
 पटः संलक्ष्यते सूक्ष्मः साक्षाक्षक्षमौरियं बधूः ॥ २० ॥
 प्रातः कृतश्रमः स्नातोऽर्चितदेवो हृतानलः ।
 भुक्तान्नः श्रुतसच्छाचः सायं श्रव्यागृहं ययौ ॥ २१ ॥
 पुष्पाणि पाणिदेशेऽसौ छत्वा क्रौडति कामुकः ।
 ताम्बुलिकोऽत्र ताम्बुलमस्य पश्यार्पयत्यसौ^२ ॥ २२ ॥
 तदर्थान्यपदैः स्वान्यश्नोकस्य^३ परिवर्त्तनात् ।
 तत्रैव च्छन्दस्यभ्यस्येदथछन्दोऽन्तरे यथा ॥ २३ ॥
 प्रत्यर्थिपृथिवौपालतमोजालदिवाकरः ।
 नौतिव्रततिपर्जन्यो राजते जगतौपतिः ॥ २४ ॥
 प्रत्यनौकावनौकान्तध्वान्तविध्वंसनांशुमान् ।
 नयवज्ञौवनाभोदः शोभते भूमिवज्ञभः ॥ २५ ॥

(२६) तदर्थत्यादि यएव पूर्वकृतकाव्याभिधेयौकृतधेयौकृतः
 म एव विवक्षितो वाक्यार्थः । किन्तु पदान्यानि तैः पदैः स्वस्यात्म-
 कृतस्य अन्यकृतस्य वा श्लोकस्य परिवर्त्तनात् परिवृत्तेस्तत्रैव अन्य-
 रचितश्लोकस्य कन्दमि कन्दोऽन्तरे वा अभ्यासं कुर्यादित्यर्थः ॥

१. अभ्योभिः (S).

२. पाञ्चार्पयत्यसौ (S)

३. तदर्थान्यपदैरेव श्लोकस्य (S).

प्रत्यर्थिपृष्ठौहृदयाधिनाथ
 धान्तौघविधंसनवामरेशः ।
 सन्नौतिवल्लौवनवारिवाहो
 विश्वम्भराया दयितो विभाति ॥ २६ ॥
 दुर्बिंगरिधरणौधरोङ्गत
 धान्तमण्डलविखण्डनांशुमान् ।
 नौतिवल्लौवननूतनाम्बुदो
 मेदिनौपरिवृद्धो विराजते ॥ २७ ॥
 यतिभङ्गो नामधातुभागभेदे भवेद् यथा ।
 पुनातु नरकारिश्वकभृष्टिकराम्बुजः ॥ २८ ॥
 दिविष्वहन्दवन्द्यं वन्दे गोविन्दपदद्वयम् ।
 स्वरमन्द्यौतु न श्रौशोऽस्तु भृत्यै भवतो यथा ॥ २९ ॥
 न स्याद्विभक्तिभेदे भात्येष राजेति कुच्चचित् ।
 क्वचित्तु स्याद् यथा देवाय नमश्वन्द्मौलये ॥ ३० ॥

(२८) नामधातुभागभेद इति । नामानि प्रातिपदिकानि वृक्षशक्तादयः गद्वाः, धातव इति क्रियापदानि भवति जयति प्रमृष्टतयोऽनयोर्भागो विभजनं तेन यो भेदो विच्छिन्नप्रकारस्तत्र भागभेदे विशेषे वा । स्वरमन्द्याविति स्वरा अचम्पेषां यः मन्त्रिः मंहितकार्ये पूर्वरूपपापादनादिति तत्र ।

चाद्यो न प्रयोक्तव्या विच्छेदात् परतो यथा ।
 नमः शिवाय कृष्णाय च दानवविनाशिने ॥ ३१ ॥
 एकस्वरोपसर्गेण विच्छेदः श्रुतिसौख्यकृत् ।
 यथा पिनाकपाणिं प्रणमामि स्मरशासनम् ॥ ३२ ॥
 एवं यथा यथोद्देगः सुधियां नोपजायते ।
 तथा तथा मधुरता निमित्तं यतिरिष्यते ॥ ३३ ॥
 अबुद्वार्था॑पि मधुरा मनोहरति भारतौ ।
 तमोनिचयसङ्काशा मञ्जुलार॑ देवकोकिला ॥ ३४ ॥

(३२) एकस्वरोपसर्गेणेति एकस्वरो यस्य एवम्भूतेा य उपसर्गः प्रादिस्तेन ।

इति प्रथमस्तवके छन्दोऽभ्यासो नाम प्रथमं कुसुमम् ॥

सामान्यशब्दाः कथने क्रमादेकाद्यराद्यः ।

एकाचरम् ।

श्रौ भो हे हि नु नि प्रत्वं ।

वि प्राग् आ मत् सु मं तथा ॥ १ ॥

श्रौकृष्ण भो केशव हे हरे द्राढ्

निष्ठौडितारे सुर्मातिं प्रयच्छ ।

निकाममासेव्य विभासि नु त्वं

सद्योगिनां चेतसि सङ्गतो हि ॥ २ ॥

द्वाचरम् ।

स्फुटं स्फुर्ज्जत् स्फुरत् स्फारं सारं तारं वरं परम् ।

प्रायं^१ प्राज्यं प्रियं ज्ञेष्ठं प्रेष्ठं श्रेष्ठं मुहुर्वहु ॥ ३ ॥

कौर्त्यं काम्यं कम्नं कान्तं मञ्जु मञ्जु महन्मिलत् ।

गाढं वाढं द्वढं प्रौढं बलत् बलाक्षलक्षुलत् ॥ ४ ॥

स्वैरं सम्यक् सदा शश्वत् सत्यं नित्यं ध्रुवं द्रुतम् ।

धुर्यं वर्यं पुनः प्रायः सुषु सद्यो भृशं लसत् ॥ ५ ॥

ननु नाम किल क्रौडचच्चत् चारु जवात् खलु ।

श्रौमदुच्चैः^२ शनैर्माद्यद्रङ्गदिङ्गच्चिरं परि ॥ ६ ॥

(१) स्फुटमित्यादि स्फारं महत्, तारं शुद्धं, प्राज्यं प्रचुरम् ।

(२) कम्नं कमनौयं, मङ्गु शौचं, वलु श्रोभनं, सुषु श्रोभनं, माद्यत् हृष्टत् ।

अन्नरम् ।

झटिति प्रकटं सपदि प्रसभं
 निविडं रूचिरं सुभगं प्रचुरम् ।
 विकसदिहसद्विचरदिलसद्^३
 विमलं सकलं वहुलं^४ प्रवलम् ॥ ७ ॥
 सर्वदा सर्वेया सर्वतः शैघ्रतः
 सत्वरं सन्ततं निश्चितं वेगतः ।
 उच्चकैरञ्जमा नित्यशः सुन्दरं
 पेशलं मञ्जुलं प्रोल्लसदिस्फुरत् ॥ ८ ॥
 प्रोद्वाम विभाज दुत्तुङ्गं विस्फुर्ज
 दुत्तान शेभाद्य विस्फार विक्रौड़त् ।
 सच्चाय सच्चोभ निःशङ्कः निःशेष
 मित्यं बुधैस्त्र्यक्षरं वै प्रयोज्यम्^५ ॥ ९ ॥

चतुरन्नरम् ।

मनोरमं मनोहरं समन्ततः समौहितम् ।
 वरद्युति स्फुरत्प्रभं महोञ्जलं^६ घनच्छवि ॥ १० ॥

(८) अञ्जमा तच्चेन ।

१ प्रभति (S). २ प्रवरं (S). ३ विसरत् (S).

४ वहुलं (S). ५ बुधैस्त्र्यक्षराणि प्रयोज्यानि (S).

६ घनोञ्जलं (S).

रथादेव जवादेव सर्वकालं सुनिश्चितम् ।
 स्फारशोभं प्रभायुक्तं स्फुरच्छायं श्रियायुतम् ॥ ११ ॥
 वराभोगं वहुश्रीकं लसत्कार्नितं स्फुरद्यशः ।
 घनच्छायं इटित्येव शोभायुक्तं विकस्वरम् ॥ १२ ॥

पञ्चाचरम् ।

प्रवरश्रीकं रुचिरच्छायं स्फुरलक्ष्मौकं वहलश्रीमत् ।
 कलयायुक्तं विकसट्रोचिः प्रचुरज्योतिर्द्युतिगेचिष्णु ॥ १३ ॥
 विलसच्छवि प्रसरतप्रभं प्रसरद्वमं सुषमामयम् ।
 बहुवैभवं रुचिभासुरं कलयान्वितं मलवर्जितम् ॥ १४ ॥
 स्फुरितोदयं खचितं श्रिया विकटोच्छ्रयं प्रमदालयम् ।
 घनविभ्रमं भुवनाङ्गुतं वरदौधिति द्युतिसुन्दरम् ॥ १५ ॥

षड्चरम् ।

अङ्गुतवैभवमस्मिमहोत्सव
 मुञ्चलभातति भूरितरद्युति ।

(१२) वराभोगं वरः श्रेष्ठ आभोगः परिपूर्णता यस्य तत् ।
 (१४) सुषमामयं परमशोभायुक्तम् ।
 (१५) खचितं व्याप्तं, उच्छ्रय उन्नतिरुद्रेको वा ।

१ श्रियान्वितं (S).

२ प्रभवतप्रभं (S).

३ स्फुरदौधिति (S).

कान्तिनिकेतनमिङ्गतमाकृति
 चारुतरच्छवि सुन्दरदौधिति ॥ १६ ॥
 मनोहरच्छायमुदच्चितद्युति
 स्फुरत्प्रभाचारु घनश्रिया युतम् ।
 समुज्जसत्कान्ति विभाविभासितं
 निवेश्यमित्यन्तु षड्क्षरं पदम् ॥ १७ ॥

अष्टाचरम् ।

समुज्जसितशोभाङ्गो रोचिनिचयरोचितः ।
 चारुचच्छकलाशालौ कान्तकान्तिनिकेतनम् ॥ १८ ॥
 वल्गुवलद्वपुर्लक्ष्मौ र्महामहिममन्दरम् ।
 आभासम्भारसंशोभौ दौसिमण्डलमण्डितः ॥ १९ ॥
 प्रभाप्राग्भारसारश्रौरुद्युद्युतरच्युतिः^३ ।
 मनोरमतमच्छायो विभावैभवशोभितः ॥ २० ॥

(१६) दौधिति दौप्तिः इद्वृतमो दौप्ततमः । उदच्चितम् उङ्गतम् ।

(१८) कला नृत्यवादिचादिलयकौशलम् ।

(१९) वलद् उङ्गच्छत् ।

१ नियोज्यमेवन्तु षड्क्षरं पदम् (S).

२ वल्गुवर्णवपुर्लक्ष्मौ र्महामहिममन्दरम् (S).

३ प्रभाप्राप्तावसारश्रौरुद्युद्युतिः (S).

षोडशाचरम् ।

चमत्कारकरस्फारप्रभाप्राग्भारभासुरः ।

मनोरमतमक्रौड़त्कान्तिमण्डलमण्डितः ॥ २१ ॥

मनोहरतरस्फूर्जटूजम्बलकलोच्चलः ।

अत्यद्भुतवपुर्लक्ष्मीक्षोभितस्त्रितिमण्डलः ॥ २२ ॥

मनोहारितरोच्चायकायच्चायचयान्वितः ।

प्रौतिस्फौतिकरप्रेष्टप्रभासंहतिसंहतः ॥ २३ ॥

विस्फुरद्रश्मिविस्मेरविस्मयाविष्टपिष्टपः ॥

नयनानन्दनोदामरामणौयकमन्दिरम् ॥ २४ ॥

अवनौतलवर्त्तिदृशाम्

अमृतांशुः सम्मदैककुलगेहम् ॥

चित्ताकर्षमहौषधिर्

अधिवासः कान्तिकेतक्याः ॥ २५ ॥

(२१) प्राग्भारः समूहः ।

(२२) स्फौतिकरो दृष्टिकरः ।

(२४) रश्मिविस्मेरो रश्मिप्रकाशः स्मेरशब्दोऽत्र भावप्रधानः ।

यथा कुन्दाभामलमन्दस्मेरसुधानिन्दितसुहृदानन्दमिति शङ्कराचार्योक्तिः । रामणौयकं रमणौयत्वम् ।

१ मनोरमतमस्फूर्जत् (S). २ विस्मयाविष्टविष्टपः (A).

३ अवनौतलवर्त्तिदृशोरमृतांशुसम्मदैकलव्यकुलगेहम् (S).

परिस्फुरत्कान्तिभरप्रचारकः
 स्वपौड़नेनापि परोपकारकः^१ ।
 समौपभाजां हृदयैकहारकः
 स्वभावसौन्दर्यविशेषभूषकः ॥ २६ ॥
 जगत्प्रमोदोदयदानसज्जनः
 शुभौघलश्यप्रवलप्रशंसनः ।
 नियन्त्रितानेकमनस्तुरङ्गमः
 स्थिरौक्तालोककहृदिहङ्गमः^२ ॥ २७ ॥
 प्रमोदपाचौकृतमर्वभूतलः
 प्रतिश्वाणाश्वौणगुणोर्मिशौतलः ।
 समुल्लसद्विधितिपुञ्जमञ्जुलः
 समस्तचित्तोत्सवकृत्यभावतः ॥ २८ ॥

शोकचयेऽपि पादान्ताचरलोपेन छन्दोऽन्तरं ज्ञेयम् ।
 जगत्त्रयैकान्तमनोज्ञताभू-
 रनन्यसाधारणकान्तिकान्तः ।

(१८) समस्तचित्तोत्सवकृत्यभावो यस्येत्येकं पदम् । पदान्ता-
चरलोपपन्नेऽन्यत् स्पष्टम् ।

१ स्वपौड़नेनापि दृढोपकारकः (S).

२ स्थिरौक्तालोककहृदिहङ्गमः (S).

अव्याजमाधुर्यसुधानिधानम्
 मनोविहङ्गानयनैकपाशः^१ ॥ २६ ॥
 निरवद्यसमुद्यदुच्चल-
 स्वगुणश्रेणिमनोहराक्षतिः ।
 चिजगज्जनचित्तचिच्छ-
 न्यनानन्दसिताभ्रवर्त्तिका ॥ ३० ॥
 अवनैतलवत्तिलोचना-
 मृतवर्त्तिः प्रमदैकमन्दिरम् ।
 घनविस्मयचिच्छशालिका
 हृदयामोरुहभानुमण्डलः ॥ ३१ ॥
 हृदयतरद्युतिवारिपयोधि-
 लोकविलोचनशैतमयूखः ।
 चारुतमापघनौघनिवेशो
 भूवलयस्थितविस्मयहेतुः^२ ॥ ३२ ॥

(२६) अव्याजमनौपाधिकं स्वाभाविकं यन्माधुर्यं सौन्दर्यं
 तदेव सुधा । चारुस्वादुमतोर्मधुरः ।

(३०) निरवद्यम् अनिन्द्यं सिताभ्रवर्त्तिका कर्पूरवर्त्तिका ।

(३२) अपघनौघनिवेशोऽङ्गनिवहसंस्थानभेदः ।

१ मनोविहङ्गाहस्तेकपाशः (S).

२ विषोक्तनशैतमयूखः (S).

३ भूवलयस्थितविस्मयहेतुः (S).

मुख्यास्थानौ सम्पदां सम्पदानां
 लौलाशाला भाविता भावितानैः ।
 पुंसां नेचक्षेचपौयूपवृष्टि-
 विश्वोदामाश्चर्यहर्यक्षशैलः ॥ ३३ ॥
 उद्यदुज्ज्वलगुणौघमेदुरो
 रामणौयकविलासमन्दिरम् ।
 सुन्दरावयवसन्निवेशनं
 कान्तकान्तिभरभासुगङ्कतिः ॥ ३४ ॥
 गुणमणिप्रकरैकमहोदधिः
 सकललोकविलोचनचन्द्रमाः ।
 विलसदुज्ज्वलकान्तिनिकेतनम्
 सहदयौघचमल्कृतिकारणम् ॥ ३५ ॥
 लसदङ्गरुचिप्रचयेन युतो
 नयनौघमधुव्रतफुल्लवनम् ।
 हृदयाङ्गविजृमणतौष्णकरो
 घनविस्मयसमदवासगृहम् ॥ ३६ ॥

(३३) भावितानै दीप्तिविस्तारै भाविता घटिता । उद्धामं
यदेवाश्चर्यं चमल्कारस्तदेव हर्यकः मिंहस्तस्य शैलः क्रीडापर्वतः ।

(३४) मेदुरः चिंगधो मनोज्ज इति यावत् ।

तडितपुञ्जमञ्जुप्रसरत्प्रतौक-^१
 प्रभापूरदूरावधूतान्यकारः ।
 मनोमौनहर्षप्रहर्षकवर्षं
 हगम्भोरुहानन्दसन्दोहहेतुः ॥ ३७ ॥
 अखिलजगद्वेष्यमाणलक्ष्मौः
 स्वगुणविराजिभिरङ्गकैः प्रशस्यः ।
 वसतिरतिवलक्ष्महंसपक्षप्रकर-
 विजित्वरकौर्त्तिकौमुदीनाम् ॥ ३८ ॥
 निःशेषलोकपरितोषकरस्वरूपः
 शोभान्वितावयवसुन्दरसन्निवेशः ।
 दूरं निरस्तखलदुर्वचनावकाशो
 व्याजृभमाणगुणसंग्रहणप्रवौणः ॥ ३९ ॥
 प्रव्यक्ततत्तदखिलावयवानवद्यः
 प्रोद्यन्निजोज्ज्वलगुणप्रकराभिरामः ।
 आनन्दिभिः सह्वदयैरभिनन्द्यमानः
 स्वप्रक्रियाभिरभितश्च विराजमानः ॥ ४० ॥

(३७) प्रतौकं शरीरम् ।

(३८) वलक्षपक्षिणो हंसाः ।

१ प्रसर्तप्रतौकप्रभापूरदूरावधूतान्यकारः (S).

२ वसतिरतिवलक्षपक्षचन्द्रप्रकरविजित्वकौर्त्तिकौमुदीनाम् (A).

कुतुकतरलचित्तैः सज्जनैः स्तूयमान
 स्त्रिभुवनजननेचक्षेचपौयूषवृष्टिः ।
 प्रतिकलसमुदच्चद्रूपसम्पन्निधानं
 सकलमलविमुक्तः साधुवादेन युक्तः ॥ ४१ ॥
 मुखरखरखलोक्तिधान्तविध्वंसनेन्दु-
 विलसदमलकायव्यायतानन्तकान्तिः ।
 अनणुगुणमणिश्रीश्रेणिविश्रामधाम
 क्षपितसकलदोषः^१ सर्वसन्तोषहेतुः ॥ ४२ ॥
 समुद्यत्यङ्गप्रस्तुमरमनोज्ज्युतिभरो
 मनोमौनाकृष्टिप्रवलवडिंशं काममृगयोः ।
 घनाश्र्वर्यस्थानं जगति कुतुकोत्तानितदशां
 नराणामानन्दामृतलहरिदुग्धाम्बुधिरयम् ॥ ४३ ॥
 उचैश्चेतोहरिणहरणाखर्वगन्धर्वगौतं
 तत्त्वेचाबलिमधुलिहां माकरन्दः प्रवाहः ।
 सर्वाश्र्वर्यप्रदसमुदयद्रूपसम्पन्निधानं
 चच्चद्रोचिःप्रचयसिचयच्छन्नसम्पन्नगात्रः ॥ ४४ ॥

(४१) प्रतिकलसमुदच्चदतिकलम् पूरयित्वा प्रतिकलं प्रत्यवयवं समुदच्चदिति वार्षिः ।

(४२) काममृगयोर्मदनलुभ्यकस्य ।

(४४) माकरन्दप्रवाहः पुष्परमनिस्तन्दः । सिचयं वस्त्रं ।

सकलजनताचित्ताश्र्वयप्रदप्रकटोऽस्त-
न्मधुरिमपरीपाकोद्रेकस्फुरद्युतिसुन्दरः ।
नयननलिनानन्दोऽस्त्रासयहाधिपमण्डलो
मिलदवयवश्रीरोचिष्णुनिंजान्वयभूपणम् ॥ ४५ ॥
लसद्वनरसच्छटानयनमौनयोर्जन्मिना-
मुदच्चदतिसुन्दरप्रस्तुमरप्रभाभासुरः ।
अमन्दगुणमन्दिरं^१ सुभगतालतामण्डपः
समस्तजनविस्मयप्रदसमुज्जस्तस्वाकृतिः ॥ ४६ ॥
अवयवसन्निवेशजितसर्वमनोज्ञचयो
घनवसुधाजनेष्टणसुधारससेचनकम् ।
सह्यदयमानसाम्बुजविजृमणतौष्णकरो
द्युतिभरभासिताकृतितयांतिचमत्कृतिकृत् ॥ ४७ ॥
सर्वावद्यविनाकृतः कृतपरीरम्भः समस्तैर्गुणै-
रानन्दैकनिदानमानदपतिष्ठावासिराशिस्तुतः^२ ।

(४५) मधुरिमपरीपाकोद्रेकः सौन्दर्यपरिणामातिशयः ।

(४६) घनरसच्छटा जनश्रेष्ठौ । जन्मिनां प्राणिनां । प्रस्तुमरः
प्रसरणशीलः । भासुरः शोभनः । सुभगता श्रीः ।

१ अनन्तगुणमन्दिरं (S).

२ द्युतिभरभाविताकृतितया (S).

३ समग्रैः (S).

४ मानवपतिष्ठावासिराशिस्तुतः (A).

उन्मौलन्निजकान्तिकेतकसमाकृष्टाक्षिपुष्पन्धयो
 विद्वान्मानसराजहंसविसरावासाय सौधं सरः ॥ ४८ ॥
 सान्द्रानन्दसुधासमुद्रलहरौसाम्ब्राज्ञमग्रात्मभिः
 सर्वैः सर्वकलाकलापकुशलैः साकाङ्गमुदौक्षितः ।
 उद्यज्ञद्युतरोहकान्तिपटलैविन्यासरम्याकृतिः
 साधारण्यपदव्यतौतसहजोन्मौलत्तनश्रीभरः ॥ ४९ ॥
 अङ्गप्रत्यङ्गं अङ्गं प्रचुरतरमहाकान्तिभाराभिरामः
 निर्व्याजभ्राजमानानानणिमनिजगुणग्रामविश्रामधाम॑ ।
 लोकैरालोक्यमानः प्रमदजलपरिष्टक्तनेचारविन्दैः
 आनन्दस्यैकसौधं॑ सकलवसुमतौमण्डलैसारभूतः ॥ ५० ॥

(४८) आनदपतिर्नदपतिः समुद्रस्तत्यर्थं ये ज्ञावासिनो
 लोकाः । अच्चिपुष्पन्धयश्चकुर्वन्मरः ।

(४९) स एवं सुधासम्बन्धि सरः कासारः लहरौ साम्राज्ञं
 [तव ज्ञातिः वकः ?] साधारण्यपदव्यतौतम् असाधारणमित्यर्थः ।

(५०) अङ्गप्रत्यङ्गेति अङ्गं हस्तपदादि, प्रत्यङ्गं अङ्गुल्यादि,
 रङ्गत् प्रसरत् । निर्व्याजभ्राजमानोनिमर्गरमणौयः अनणिमनि-
 जगुणग्रामः अणोभावोऽणिमा अत्यन्तपरिमाणलं तेन रहितो यो
 निजगुणानां यामः समूहः ।

१ निर्व्याजभ्राजमानानुपमनिजगुणग्रामविश्रामधाम (S).

२ आनन्दस्यैकसारः (S).

एवं साधारणैः शब्दैरौचित्येन निवेशितैः ।
दक्षैश्चन्द्रः सु सर्वेषु कर्तव्यं पदयोजनम् ॥ ५१ ॥

अथ संस्कृतप्राकृतयोः समाः ।

अथोचन्ते मया केऽपि संस्कृतप्राकृते समाः ।
अन्यत्र वितताः शब्दा वालानां बुद्धिहेतवे ॥ ५२ ॥

अत्रादौ पुंजिङ्गाः ।

हाराहारविहारसारसरसाः^१ समोगरोगासुराः
संहारासरवारवारणगणाष्टकारतारारणाः^२ ।
लेलोक्षासविलासवायसहराहङ्कारहीराङ्कुराः
नौहारोरगरागतालतरलागोविन्दकन्दोदराः ॥ ५३ ॥

तरुणतरणिदासामोहसन्दोहभासाः^३
खुरखरतरुधासा कासरारम्भासाः ।
करकरिकिरिकौरा: कोलकल्मोलधीरा
मलमलयकरौरा वामदेवासिवौरा: ॥ ५४ ॥

(५३) हाराहारेत्यादि भाषाद्ये समाः समानस्थाः: शब्द-
दत्यर्थः । उल्लोलस्तरङ्गः । वायसः काकः । हौरो हौरकः ।
नौहारो हिमं । कन्दो मूलं ।

(५४) कामरो महिषः । किरिः शृकरः । करौरो वंशाङ्कुरः ।

नरनरककरङ्गा दण्डचण्डालरङ्गाः
 दरसरलकलङ्गाः कम्बलाकारपङ्गाः ।
 खलवह्लकुरङ्गा देहसन्देहसङ्गाः
 परकुररतरङ्गाश्वार॑सञ्चारभङ्गाः ॥ ५५ ॥
 अरि-हरि-परिणाहाः कण्ठकण्ठाहिदाहाः
 परिसरङ्गरहाहामञ्जुमञ्जौरवाहाः ।
 अचलकुलकुमाराः कुमकुम्भौरमाराः
 विरलकवलजाराः सुन्दरोदारपाराः ॥ ५६ ॥
 जम्बौरकेशर॑वराहमुगरिकालाः
 काकोलकुलचमूर्हविरामवालाः ।
 आरोह॑राहुरणसङ्गरचोलतालाः
 संसारकेरलसमौरणटङ्गभालाः ॥ ५७ ॥

(५५) करङ्गो हस्तिपञ्चरः । कुररः पचिभेदः ।

(५६) परिणाहो विश्वालता । कुण्ठो मन्दः । झरः प्रवाहः ।
 हाहा देवगायनः । मञ्जौरो नूपुरः । मारः कालः । कवलः यासः ।
 जारः उपपतिः । उदारो दावमहतोः ।

(५७) काकोलो द्रोणः काकः । कुण्डलः केशः । चमूरुर्मृग-
 भेदः । आरोहो नितम्बः । सङ्गरो युद्धम् । चोलो देशभेदः ।

आसारचामरतुरङ्गकुलौरश्वराः
कङ्गालकन्दलकरालविलासपूराः ।
हेरम्बकम्बुविधुसिन्धुवुधान्धवन्धाः
कुन्देन्दुमन्दरसमौरमसूहगन्धाः ॥ ५८ ॥
भैमाङ्गसङ्गरकिरौटमालकुञ्जाः ।
हिन्तालतोमरमहौरुहविम्बपुञ्जाः ।
हिण्डौरपिण्डवरसञ्चर्गकोणकाणाः
संरमसोमपरिरमविकारवाणाः ॥ ५९ ॥

वसन्तासववेशन्तवासवावासवासराः ।
कासारसारसरसाः किरणारुणवारणाः ॥ ६० ॥

तालः शब्दभेदस्त्रुभेदो वा । केरलो देशभेदः । टङ्गः पाषाण-
दारणः । भालो ललाटं ।

(५८) आसारो धारासम्यातः । कुलौरः कर्कटः । शूरः
सूर्यः । कङ्गालो मध्यं । कन्दलसूर्यभेदः । करालो दन्तुरे तुङ्गे ।
पूरः प्रवाहः । कम्बुशङ्कः ।

(५९) मङ्गरो मिश्रणं । तोमरो वाणभेदः । विम्बः
फलभेदो मण्डलं वा । सम्बरोऽसुरभेदः ।

(६०) वेशन्तः चुद्रमरः ।

एते पुंलिङ्गाः ।

हेला खेला कला माला रसाला काहला चला ।
 कौलालौलाऽवलावालाऽलोलादोलालसामसौ ॥ ६१ ॥
 धरणौ धारणा गोणौ रोहिणौ रमणौ मणौ ।
 वौणा वाणौ रसा वेणौ रौढ़ा गङ्गा तरङ्गिणौ ॥ ६२ ॥
 कदलौ लहरौ नारौ रामा भेरौ वसुन्धरा ।
 कालौकरालौचामुण्डारण्डारभातुलामहौ ॥ ६३ ॥

एते स्त्रौलिङ्गाः ।

जलफलपलमूलंवारिकौलालतूलं
 वलपललदुकूलंलिङ्गमौरकूलम् ।
 सलिलकमलचौरं तुच्छराजौवनौरं
 हलरजतकुटौरं दारुनालं पटौरम् ॥ ६४ ॥

(६१) रमाला पकान्नभेदः । काहला वाद्यभेदोऽचला
 पृथ्वी । कौला वक्षिज्जाला । ममी कालिका ।

(६२) धारणा योगाङ्गभेदः । गोणौ व्रीहिस्यापनशोणादि
 सुत्रमयः पात्रभेदः । रोहिणौ नच्चत्रभेदः । मणौतिलिङ्गदये
 अस्य तृत्तिः । रसा पृथ्वी । वेणौ प्रवाहः केशसंखारो वा । रौढ़ा
 अवमानना ।

(६३) कदलौ रमा मृगभेदो वा । भेरौ वाद्यभेदः ।
 रण्डा विधवास्त्रौ ।

(६४) कौलालं जलवक्त्रयोः । पललं मांसं । चौरं वल्कलं ।

कारणं रोहणं चेलं कुहराम्बरमन्दिरम् ।
 कुद्धलं मण्डलं तामरसं कुण्डलमङ्गदम् ॥ ६५ ॥
 पुरारविन्दलोहाङ्गतडांगं करणं कुलम् ।
 तोरणं मरणं तुङ्गमानसागारभासुरम् ॥ ६६ ॥

एते नपुंमकलिङ्गाः ।

भण गच्छ देहि संहर कुरु चोरय मारयावगच्छेहि ।
 अवलोकयावचिन्तय खादेति धातुजं विद्धि ॥ ६७ ॥

अथ निरोष्याः ।

नौहारहारहरिणाङ्कहरादृहास-
 कैलासकासरदनारदसिंहसङ्घाः ।
 शेषाहिहंसघनसारहरौन्द्रनाग-
 हिएडौरनिर्जरैश्रद्धघनचन्द्रकान्ताः ॥ ६८ ॥
 शृङ्गारसागरतडागजडागयाग-
 हर्यक्षतक्षकनखक्षतदौक्षिताक्षाः ।

(६५) तामरसं पद्मम् ।

(६७) धातुजं क्रियापदं विद्धि जानौहि ।

(६८) घनसारः कर्पूरः ।

(६८) तडागो रवादिरचितालङ्कारः । जडोमूर्खः । अगः
 सर्वतोवृक्षकः । कौचको वंगभेदः । चारणः परिचारकः ।

नाराचकाचकचकौचकचच्चरौक-
 चाणक्यचारणगणकाणशोणाः ॥ ६९ ॥
 संभारसारसरसारिरसालशाल-
 कङ्गालकालकलिशैलखलालकार्काः ।
 किञ्चल्ककल्ककरशङ्करौरहौर-
 लङ्केशकेशगरकेशरदेशलेशाः ॥ ७० ॥
 आनन्दनन्दनधनञ्चयखञ्चरौटाः
 कौटाग्निकण्टककटाहकटाक्षयक्षाः ।
 दक्षाज्ञयज्ञजनकाञ्जलियत्यन्ता-
 रत्नाकरान्धकधराधरधौरसौराः ॥ ७१ ॥

एते पुंलिङ्गाः ।

गङ्गा गौता सती सौता सिद्धिः सन्ध्या गथा गदा ।
 आश्रौः काश्रौ निशा नासा कान्तिः शान्ति दर्शा रसा
 ॥ ७२ ॥

(७०) रसाल आमः कल्को मानभेदः कौरः शुकः ।

(७१) कटाहो लौहपात्रभेदः सौरो लाङ्गलम् ।

(७२) आश्रौः भाग्यं शुभाग्नसनं वा । काश्रौ वाराणसौ,
 नासा नामिका, दशा अवस्था वस्त्रैकदेशो वा, रसा पृथ्वी, आद्रा
 नक्षत्रभेदः, दृक् चक्षुः, कारा बन्धनग्रहम्, सारौ मारिका पञ्चि-
 पासको वा, दरौ ग्रहम् । घटिका मुहर्त्तः, खटिका कठिनौ,
 कक्षा काञ्ची ।

आदीनिद्राहरिद्राहृगद्वाक्षालाक्षाधृतिः कृतिः ।
 छायाजायाकथाकान्ताधाचौ राचौ रतिर्गतिः^१ ॥ ७३ ॥
 कन्धराधारणाधाराताराकाराजराधरा ।
 आजौराजौरजन्यर्त्तिः कौर्त्तिः कन्धा तटौ नटौ ॥ ७४ ॥
 नारौसारौदरौदामौघटिकाखटिकाजटा ।
 कक्षारक्षाशिखासंस्थाकालिन्दौकलिकाकला ॥ ७५ ॥

एते स्वौलिङ्गाः ॥

चरणकरणचक्रं स्त्रेचनक्षत्रतकं
 रजतशतशरौरं क्षौरनौराष्ट्रितौरं ।
 धनकनकनिधानं ध्यानसंस्थानदानं
 नलिनैनगरगौतच्छवनेत्रास्थिगाचम् ॥ ७६ ॥
 आलिङ्गनस्तानशिरश्चरितं
 जलस्थलस्थानकलत्तचिच्चम् ।
 कीलालजालालकनालदैन्यं
 लिङ्गाङ्गनारण्यहिरण्यसैन्यम् ॥ ७७ ॥
 अञ्जनाजिनयानास्त्रकुकाच्चनाननकाननं ।
 हाटकं नाटकं नाथं तैलं चैलं^२ रसातलम् ॥ ७८ ॥

(७७) नालं पञ्चदण्डः, अञ्जनं चत्वराजिरे, हिरण्यं सुवर्णम् ।

(७८) अजिनं चर्म, अस्त्रकु शोणितं ।

अदनं मदनं ज्ञानं^१ निदानं दधि चन्दनं ।
अक्षरं लक्षणं लक्ष्यं शस्त्रं शास्त्रं दलं हलम् ॥ ७६ ॥

एते नपुंमकलिङ्गाः ॥

आशस्तेऽस्ति चकास्ति निन्दति सृजत्याशंसति क्रौड़ति
धायत्यर्चति याचते व्यतिहरत्याराधति चस्यति ।
ऐते गच्छति यच्छतौच्छति नयत्यायाति हन्तौहते
अन्नाति स्नाति ददाति याति जयतौत्याद्याः क्रियाश्चिन्त-
येत् ॥ ८० ॥

इति प्रथमस्तवके सामान्यशब्दोनाम द्वितीयं कुसुमम् ॥०॥

अथ वर्णानि कथ्यन्ते तानि यानि कवौश्वरैः ।
 महाकाव्यप्रभृतिषु प्रबन्धेषु वबन्धिरे ॥ १ ॥
 राजा राजवधूः पुरोहितकुमारमात्यसेनाधिपाः
 देशो ग्रामपुरोऽव्यिसरिदुद्यानाद्यरण्याश्रमाः ।
 मन्त्रो दूतरण्यप्रयाणमृगयाश्वेभर्त्तिनेन्द्रदयाः
 वौवाहो विरहस्यम्बरसुरापुष्पाम्बुखेलारतम् ॥ २ ॥
 नृपे कौर्त्तिः प्रतापाज्ञादुष्टशास्त्रिविवेकिताः ।
 धर्मप्रयाणसंग्रामशास्त्राभ्यामनयक्षमाः ॥ ३ ॥
 प्रजारागोऽरिशैलादिवासोरिपुरश्वन्यता ।
 औदार्यधैर्यगाम्भौर्यैशौर्यैश्वर्योद्यमादयः ॥ ४ ॥

(१) मृगयाश्वेभर्त्तिनेन्द्रदया इति मृगया च अश्वश इभश्च
 चतवश्च इनेन्द्रदयौ च ते तथा । वौवाहइति उपर्मग्न्य घञ्च-
 मनुष्येभ्यो बज्जलमितिदीर्घः, स्यम्बरसुरापुष्पाम्बुखेलारतम् इति
 स्यम्बरश्चसुरापुष्पाम्बुनिच खेला च रतञ्च तेषां समाहारस्तथा ।

(२) नृपदत्यादि आज्ञा ग्रामनम् इदमहमवर्णं करिष्यामि
 इति दृढनिश्चयः, विवेकिता मद्मद्विचारः, औदार्यं दाहत्व-
 तथाच उदारो दाहमहतोः, धैर्यं पाण्डित्यं, गाम्भौर्यमनवगाह्यहृद-
 यत्वं, शौर्यं शूरत्वं, आश्वर्यं चमत्कारित्वं, उद्यमः परजयोत्साहः ।

देव्यां सौभाग्यलावण्यशौलशृङ्गारमन्मथाः ।

चपाचातुर्थदाक्षिण्यप्रेममानवतादयः ॥ ५ ॥

वेणौधमिक्षसौमन्तभालश्रवणनासिकं ।

कपोलाधरनेत्रभूकटाक्षरदभाषणम् ॥ ६ ॥

गण्डबाहुकरोरोजनाभौमध्यवलिचयं ।

रोमालिश्रोणिजङ्घोरुगतिक्रमनखंकमात् ॥ ७ ॥

पुरोहितो हितो वेदस्मृतिज्ञः सत्यवाक् शुचिः ।

ब्रह्मण्योविमलाचारः प्रतिकर्त्तापदामृजुः ॥ ८ ॥

कुमारे शस्त्रशास्त्रौकलाबलगुणोच्छयाः ।

वात्यालौखुरलौराजभक्तिः सुभगतादयः ॥ ९ ॥

मन्त्रौ भक्तिः शुचिः शूरोऽनुद्वतो बुद्धिमान् क्षमौ ।

आन्वौक्षिक्यादिकुशलः परिच्छेदौ स्वदेशजः ॥ १० ॥

सेनापतिर्जितायासः स्वामिभक्तिः सुधौरभौः ।

अभ्यासौ वाहने शस्त्रे शास्त्रे च विजयौ रणे ॥ ११ ॥

(५) सौभाग्यं पतिस्त्रेहः, शौलं सदृक्तं, मानश्चित्तसमुच्चतिः ।

(६) वात्यालौखुरलौ वादित्रघटाभ्यासः ।

(१०) आन्वौक्षिक्यादिकुशलः तर्कनौतिशास्त्रादिनिपुणः

परिच्छेदौ कार्याकार्यनिर्णता ।

देशेरत्नखनिद्वयपरथान्याकरोद्भवाः ।
 दुर्ग्रामजनाधिक्यनदौमातृकतादयः ॥ १२ ॥
 ग्रामे धान्यलतादृक्षसरमौपशुपुष्टयः ।
 क्षेचावहदृकेदारग्रामेयसुखविभ्रमाः ॥ १३ ॥
 पुरे इपरिखावप्रप्रतोलौतोरणध्वजाः ।
 प्रासादाध्वप्रपारामवापौवेश्यासतौत्वरौ ॥ १४ ॥
 सरस्यम्भो लहर्यम्भो गजाद्यम्बुजघटपदाः ।
 हंसचक्रादयस्तौरोद्यानस्त्रौपान्यकेलयः ॥ १५ ॥

(१२) नदौमातृकता नद्यम्बुपालितलं आदिशब्दाद्देव-
 मातृकता च ।

(१३) अवहड़ं हड़ं चुद्रविपणिस्थानं, ग्रामेयौ नापित्यादि-
 स्त्रौ तस्याः सुखविभ्रमाः सुखविलासाः ।

(१४) अड़ं इष्टकागटहं, वप्रः प्राकारः, प्रतोलौ रथ्यातोरणो
 वहिदारं, अध्वा राजमार्गः, प्रपा पानौयशालिका, आराम उपवनं
 वापौ दीर्घिका, सतौ माध्वौ, इत्वरौ गुप्तवेश्या ।

(१५) अम्भोगजादि जलवारणादि आदिशब्दाज्जलमानुष
 जलमिंहादयः । हंसचक्रादयः हंसः ख्यातः, चक्रः चक्रवाकः,
 आदिशब्दात्मद्गुकारण्डवादि ।

१ वहुखनिद्वयपरथान्याकरोद्भवाः (S).

२ क्षेचावहदृकेदारग्रामेयसुखविभ्रमाः (A).

अब्धौ द्वौपाद्रिरत्नोर्मिषोतयादोऽजलस्त्रवाः ।
 विष्णुः कुल्यागमश्चन्द्रावृद्धिरौर्ब्बोऽभ्रपूरणम् ॥ १६ ॥
 सरित्यम्बुधियायित्वं वौचो जलगजादयः ।
 पद्मानि पट्पदाहंसचक्राद्याः कूलशाखिनः ॥ १७ ॥
 उद्याने सरणिसर्वफलपुष्पलताद्रुमाः ।
 पिकालिकेलिहंसाद्याः क्रौडावाष्पद्यगस्थितिः ॥ १८ ॥
 शैले मेघौषधौधातुवंशकिन्नरनिर्झराः ।
 शृङ्गपादगुहारत्नवनजौवाद्युपत्यकाः ॥ १९ ॥

(१६) द्वौपाः मिंहलादयः अदयो मैनाकादयः, पोतो
 नौकाप्रभेदः, यादो जलजन्तुः, जलस्त्रवो जोयार इति ख्यातो
 जलप्रवाहः, जलश्यागतो विष्णुः, कुल्या नदी, कुल्यमस्ति कुल्या-
 नीरप्रतोलिका तासामागमः प्रवेशः, और्ब्बो वडवानलः, अभ्रपूरणं
 मेघजलपूरणं ।

(१७) अम्बुधियायित्वं समुद्रप्रवेशः ।

(१८) मरणः पद्मतिः ।

(१९) धातुर्गैरिकादिः, निर्झरो वारिप्रवाहः पादाः, प्रत्यन्त-
 पर्वताः, वनजौवादि सिंहव्याघ्रादि, आदिना किरातादयः,
 उपत्यकाद्विरासन्ना भूमिः ।

अरण्येऽहिवराहेभूयसिंहादयो द्रुमाः ।
 शुककाककपोताद्याभिज्ञभज्ञदरादयः ॥ २० ॥
 आश्रमेऽतिथिपूजैणविश्वासो हिंस्तशान्तता ।
 यज्ञधूमो मुनिसुता द्रुसेको वल्कलं द्रुमाः ॥ २१ ॥
 मन्त्रे पञ्चाङ्गंताशक्तिपादङ्गुण्योपायसिद्धयः ।
 उदयाऽश्विन्ननौयाश्च स्थैर्यैनत्यादिस्तक्यः ॥ २२ ॥
 द्रूते स्वस्वामितेजः श्रौविक्रमौनत्यकृदचः ।
 शत्रुक्षेषामकरौ चेष्टा धार्ढ्रं दाश्यमभीरुता ॥ २३ ॥

(१०) भिज्ञभज्ञौवनमानुषभेदौ ।

(११) एणविश्वामो हरिणविश्रम्भः, हिंस्तशान्तता हिंस्ताणां
 व्याप्रादीनां ग्रान्तता शशकादिभिः मिंहाद्यवस्थानात्, द्रुसेको
 द्रुमाणां सेचनं ।

(१२) पञ्चाङ्गानि विपत्प्रतीकारदेशकालविभागादयः, तिस्रः
 शक्तयः प्रभावोत्साहमन्त्रजाः, षड्गुणा एव षाड्गुणं सन्धिविग्रह-
 यानामनादयः उपायाः मामदानभेददण्डाः, मन्त्रोत्साहप्रभाव-
 जास्त्रिस्तः सिद्धयः, सूक्तयः शोभनवचनानि ।

(१३) स्वामिनोनृपादेस्तेजः प्रतापः श्रौः ममत् विक्रमः
 गौर्यं श्रौनत्यं महत्त्वैतानि करोति यदर्णनां धार्ढ्रं निस्त्रपत्वं
 दात्यं राजकार्यं दक्षता ।

युद्धे तु वर्मवलचाररजांसितूर्य-
 निस्वाननादशरमण्डपरक्तनद्यः ।
 द्विन्नातपचरथचामरकेतुकुन्ति-
 मुक्ताः सुरौष्टतभटाः सुरपुष्पवृष्टिः ॥ २४ ॥
 प्रयाणे भेरिनिस्वानभूकम्पवलधूलयः^१ ।
 करभोक्षधजच्छवाणशकटवेसराः ॥ २५ ॥
 मृगयायां श्वसच्चारो वागुरालौकवेषताः ।
 भटहक्काः मृगचासः सिंहयुद्धं गतित्वरा ॥ २६ ॥
 अश्ववेगित्वमैत्रान्त्यं तेजः सज्जश्मणस्थितिः ।
 खुरात् खातरजोरूपं जातिर्गतिविचित्रता ॥ २७ ॥

(२४) युद्धकार्ये वर्म सन्नाहः, चारश्च गूढपुरुषः, द्वये
 वाद्यभाण्डं तस्य निस्वानो निनादः, नादः हेति-हननेत्यादिग्रन्थः
 सुरौदेवस्त्रौजनस्तेनवृता भटाः ।

(२५) करभः उष्णः, उक्षाणो वृषभाः, वेसरो गर्दभ्यामश्वतौ
 जातोऽश्वः ।

(२६) श्वसच्चारः युनो भषकस्य भ्रमणं, वागुरा मृगवस्त्रौ-
 रच्चुः, श्वलौकवेषता मृगधारणार्थं कपटवेषः, नौलवेशेति च पाठः
 भटहक्का योधक्त हक्काशब्दः, भटटकेति च पाठः ।

(२७) श्रैत्रान्त्यम् उच्चायाः, सज्जश्मणस्थितिः देवमणिप्रभूतीनाम्

१ रणधूलयः (S).

२ नौलवेशता (S).

३ भटटका (A).

गजे सहस्रयोधित्वमुच्चत्वं कर्णचापलम् ।

अरिव्युहविभेदित्वं कुम्भमुक्तमदालयः ॥ २८ ॥

सुरभौ दोला कोकिलमारुत-

सूर्यगतितरुदलोङ्गेदाः^१ ।

जातौतरपुष्पचयाम्रमञ्जरौ

भ्रमरञ्जकाराः ॥ २९ ॥

ग्रीष्मे पाटलमस्त्रौतापसरः

पथिकशोषवातोल्काः ।

सक्तुप्रपास्त्रौमृगतृष्णा-

म्बादिफलपाकाः ॥ ३० ॥

आवर्त्तरूपाणां प्रशस्तलक्षणानां स्थितिः, रूपं मौन्दर्यं, जातिः
कौलिन्यं, गतिविचित्रता राधादिगमवैचित्रम् ।

(२८) महस्रयोधित्वं महस्रेण साद्वं युद्धक्षमत्वम्, उच्चत्वं
आन्तर्यां, कर्णचापलं कर्णयोश्चाच्चल्यं, अरिव्युहविभेदित्वं अरीणां
व्यूहो वलविन्यासः ममूहो वा तङ्गेदित्वं, मदालयो मदजलपायिनो
भ्रमराः ।

(२९) सुरभौ वसन्ते, दोला हिन्दोला, सूर्यगतिः रवेन्त्त-
रायणं, जातौतरः मालव्या अन्यः । तथा च न विकमति वसन्ते
कोऽहेतुरिति ।

(३०) सरः, पथिकयोः शोषः, वातो झञ्जामारुतः, उल्का

१ अभ्यगतितरुदलोङ्गेदाः (S).

वर्षासु घनशिखिस्मयहंसगमाः
 पङ्ककन्दलोङ्गेदौ^१ ।
 जातौकदम्बकेतकशज्ज्ञानिल-
 निम्नगालिप्रौतिः ॥ ३१ ॥
 शरदौनदुरविपटुत्वं जलाच्छता-
 गस्त्यहंसवषदर्पाः ।
 समश्छदपद्मसिताभ्रधान्य-
 शिखिपक्षमदपाताः ॥ ३२ ॥

अग्न्युत्पातः, प्रपा पानौयग्रालिका, प्रपास्त्रौ तदर्त्तिनौ सृग-
 वृष्णामरुमरौचिका ।

(३१) घनशिखिस्मयो घनो मेघः, शिखौ मयूरो घन-
 मयूरयोः स्मयो गर्वः, हंसगमाः हंसगतं, हंसानां गमो मानसमरः
 प्रतिगमनं, पङ्कः कर्दमः, कन्दलसृणभेदस्तयोरुद्गेद उद्गमश्च ।
 जातौ माचतौ, शज्ज्ञानिलः उत्कटवातवाहिलं, निम्नगा नदौ,
 अल्लिनः कृषकास्तेषां प्रौतिः ।

(३२) जलाच्छता वारिनैर्मल्यं, अगस्त्यमुनेहंसस्य वृषभस्य च
 [दर्पाः] पद्मः, सिताभ्रः शुक्रमेघः, शिखिनो मयूरस्य मदपक्षयोः
 पातः पतनम् ।

(१) पङ्कजकर्दमोङ्गेदौ (S).

हेमन्ते दिनलघुता शौतयवस्तम्ब-
मरुवका हिमानि ।

करौषं पुष्पधूषरिकुन्दाम्बुजदाह-
शिशिरोत्कर्षः ॥ ३३ ॥

सूर्यं रुणता रविमणिचक्राम्बुज-
पथिकलोचनप्रौतिः ।

तारेन्दुदौपकौषधि-
धूकं तमश्चौरकुमुदकुलटार्तिः ॥ ३४ ॥

चन्द्रे कुलटाचक्राम्बुजग्लानि-
र्विरहितमोर्त्तिरौच्चवल्यम् ।
जलधिजलनेचकैरवचकोर-
चन्द्राश्मद्दम्पतिप्रौतिः ॥ ३५ ॥

(३३) मरुवकं पुष्पभेदो मरुया इति ख्यातः, करौषं शुक्र-
गोमयं तद्वूमः, अम्बुजदाहः पद्मस्तानिः ।

(३४) अरुणता लौहित्यं, रविमणिः सूर्यकान्तः, धूकः पेचकः ।

(३५) औच्चवल्यं प्रमन्नता, कैरवं कुमुदं, चकोरः पच्चिभेद-
श्वन्द्राश्म चन्द्रकान्तमस्तिः दम्पतौ जायापतौ ।

विवाहे स्नानशुभ्राङ्गैभूषोलूलुचयौरवाः ।
 वेदौसङ्गैततारेक्षा लाजमङ्गलवर्त्तनम् ॥ ३६ ॥
 विरहे तापनिःश्वासचिन्नामौनक्षशाङ्गताः ।
 अब्दसंख्या निशादैर्थ्यं जागरः शिशिरोष्णता ॥ ३७ ॥
 स्वयम्बरे शचौरक्षामञ्चमण्डपसज्जनं ।
 राजपुत्रौनृपाकारान्वयचेष्टाप्रकाशनम् ॥ ३८ ॥
 सुरापाने विकलता स्वलनं वचने गतैः ।
 लज्जामानच्युतिः प्रेमाधिकं रक्ताक्षताभ्रमाः ॥ ३९ ॥

पुष्पावचये पुष्पावचयः
 पुष्पार्पणार्थिता दयिते ।
 माना गोचस्भ्यलनेष्वा-
 वक्रोक्तिसंभ्रमाक्षेषाः ॥ ४० ॥

(३६) शुभ्राङ्गः निर्मलाभ्यङ्गः, उलूलुर्जिङ्गाध्वनिः, त्रयौरवः
 वेदध्वनिः, वेदौ परिष्कृता भूमिः, तारेक्षा अरुन्ततौदर्शनं, लाजा
 भृष्टधान्यम् ।

(३७) अब्दसंख्या वत्सरगणनम् ।

(३८) नृपाकारान्वयचेष्टाप्रकाशनं नृपाणामाकारो रूपम्
 अन्वयो वंशश्वेषा ईहितम् एषां प्रकटनम् ।

(४०) पुष्पार्पणार्थिता दयिताया नायकविषये पुष्पाणाम्
 अर्पणे आसक्तिः, गोचस्वलनेष्वा मपन्नीनां नामस्वलनेन दयित-

जलकेलौ सरःश्वाभश्वकहंसापसपर्णम् ।
 पद्मानिपयोविन्दुद्वग्रागो भूपणच्युतिः ॥ ४१ ॥
 सुरते साच्चिका भावाः सौत्काराः कुम्भलाक्षता ।
 काञ्चीकङ्गमञ्जीररावोऽधरनखक्षते ॥ ४२ ॥
 वर्ण्येषु वर्ण्यभावानां दिङ्गाचमिह दर्शितम् ।
 सुधौभिश्चिन्त्यमानानां भवत्येवमनन्तता ॥ ४३ ॥

विषये ईर्ष्या, सुरतादिनिमित्तं रहोनय नायकं प्रति नायिकाया
 इदमितोपि दूरे रथणीयं कुसुममारामं विचिनुव इत्यादि-
 वचनभङ्गी वक्रोक्तिः, भमरादिङ्गङ्गारं श्रुत्वा साध्वमच्छ्लेन
 नायकालिङ्गनं सम्भूमाश्वेषः ।

(४१) चक्रहंसापसपर्णं चक्रवाकहंसयोः पलायनं, दृग्यागच्छु
 लौहित्यं, भूषणच्युतिः भूषणानां वलयादीनां जले करतालि-
 कादिना च्युतिः पतनम् ।

(४२) साच्चिक भावा सत्त्वोद्रेकभावा भावविकारास्तथाच
 स्तम्भः स्वेदोऽथ रोमाञ्चः गाच्चहर्षोऽथ वेपथुः । वैवर्ण्यमशुप्रलय-
 मित्यष्टौ साच्चिका मताः । कुम्भलाक्षता आकुञ्चितनयनलं, काञ्ची
 मेखलादाम, कङ्गणो वलयः, मञ्जीरं नूपुरं, एषां रावो ध्वनिः,
 काञ्चीशब्दसु सुरतवैपरीत्ये भवति रदनखक्षते दन्तनखरयोर-
 धरस्तनादौ दंशनाधातौ ।

(४३) वर्ण्येषु वर्णनीयेषु वर्ण्यभावानां वर्णनीयपदार्थानाम् ।

असतोऽपि निबन्धेन निबन्धेन सतोऽपि वा ।
नियमेन च जात्यादेः कवौनां समयस्त्रिधा ॥ ४४ ॥

असतोऽपि निबन्धे यथा ;—
रत्नानि यत्र तथाद्वौहंसाद्यत्पजलाशये ।
जलेभाद्यं नभोनद्यामभोजाद्यं नदौष्टपि ॥ ४५ ॥
तिमिरस्य तथा मुष्टिग्राह्यत्वं सूचिभेद्यता ।
अञ्जलिग्राह्यता कुम्भोपवाह्यत्वं शशित्विषः ॥ ४६ ॥
शुक्लत्वं कौर्त्तिहासादौ काष्ठर्यं चाकौर्त्तिपापयोः ।
प्रतापे रक्ततोष्णत्वे रक्तत्वं क्रोधरागयोः ॥ ४७ ॥

(४४) असतोऽपि वस्तुतोऽविद्यमानस्यापि मतोऽपि वस्तुतो
विद्यमानस्यापि, जात्यादेर्जातिगुणक्रियाद्रव्यस्य समय आचारः
सम्प्रदायकमः, तथाच समयः शपथाचारकालमिद्वान्तयुक्तिविति ।

(४५) यत्र तत्राद्वौ रोहणादिगिरेरन्यत्रापि गिरौ, अत्प-
जलाशये पल्लवादौ, जलेभाद्यं जलवारणादि, नभोनद्याम-
आकाशगङ्गायाम् ।

(४६) सूचिभेद्यता सूचिः सूच्मशलाका तथा विदार्यता,
कुम्भोपवाह्यत्वं कल्पसैः पूरणीयत्वं, शशित्विषः ज्योतस्त्रायाः ।

(४७) कौर्त्तिहासादौ आदिगद्वात् गुणसाधुमनः-प्रभृतयः,
अकौर्त्तिपापयोः कुकौर्त्तिपापादौ आदिगद्वात् अगुणदोष-
खलमनः-प्रभृतयः ।

विभावर्थां भिन्नतटाश्रयणं चक्रवाकयोः ।

ज्योतस्त्रापानं चकोराणां चतुष्कत्वं पयोनिधेः ॥ ४८ ॥

सतोऽप्यनिवन्धो यथा ;—

वसन्ते मालतौपुष्यं फलपुष्ये च चन्दने ।

अशोके च फलं ज्योतस्त्राध्वान्ते कृष्णान्यपक्षयोः ॥ ४९ ॥

कामिदन्तेषु कुन्दानां मुकुलेषु च रक्तता ।

हरितत्वं दिवा नौलोत्पलानाच्च विकासिता^१ ॥ ५० ॥

वर्णयेन्नसद्येतन्नियमोऽय प्रकाश्यते ।

भूर्जत्वग्निमवत्येव मलये ह्येव चन्दनम् ॥ ५१ ॥

सामान्यग्रहणे शौक्लंग छचाम्भः पुष्पवाससाम् ।

कृष्णत्वं केशकाकाहिपयोनिधिपयोमुचाम् ॥ ५२ ॥

रक्तत्वं रत्नवन्धुकविम्बाम्भोजविवस्ताम् ।

तथा वसन्त एवान्यपुष्टानां कल्कूजितम् ॥ ५३ ॥

(४८) विवर्णं यदसद्येतद् इत्यत्र चतुष्कलं पयोनिधेः ।

(४९) ज्योतस्त्रा च ध्वानत्वं ते ।

(५०) कामिदन्तेषु रक्तत्वं कुन्दानां मुकुलेषु च हरितत्व-
मित्यन्वयः ।

(५१) (५२) (५३) भूर्जत्वग्नित्यादि जातिनियमः शौक्ल-
मित्यादि गुणनियमः कूजितमित्यादि क्रियानियमः कमलेत्यादि-
क्रियाद्वयनियमः ।

वर्षास्वेव मयूराणां रुतं वृत्यं च वर्णयेत् ।
 नियमस्य विशेषोऽथ पुनः कश्चित् प्रकाश्यते ॥ ५४ ॥

कमलासम्पदोः कृष्णहरितोर्नागसर्पयोः ।
 पौत्रलोहितयोः स्वर्णपरागाग्निशिखादिषु ॥ ५५ ॥

चन्द्रे शशैणयोः कामध्वजे मकरमत्ययोः ।
 दानवासुरदैत्यानामैक्यमेवाभिसम्मतम् ॥ ५६ ॥

वहुकालजन्मनोऽपि शिवचन्द्रस्य वालता ।
 मानवा मौलितो वर्ण्या देवाश्वरणतः पुनः ॥ ५७ ॥

इति प्रथमस्त्रवके वर्णस्थितिर्णम्
 हतीयं कुसुमम् ॥

(५४) कमलासम्पदोर्लक्ष्मीराजसम्पत्योः, कृष्णहरितोः अस्ति-
 पन्नाश्वर्णयोः, स्वर्णं कनकं, परागः कौसुमरेणुः, अग्निशिखादि-
 व्यति आदिशब्दात् सूर्यकराणां ।

(५५) शशैणयोः शशहरिणयोः, दानवा दनुतनया असुराः
 सुरविरोधिनः, दैत्या दितिपुत्राः, ऐक्यमित्यनेन कमलादेः सर्व-
 स्थानयः ।

अथ कथादिके राजवर्णनाद्युपयोगिनः ।
 अनुप्रासस्य सिद्ध्यर्थे वर्णान् कतिपयान् ब्रुवे ॥ १ ॥
 वर्णानामनुवृत्तिर्या नातिदूरान्तरस्थितिः ।
 अनुप्रासः स तेनैव सनाथा काव्यपद्धतिः ॥ २ ॥
 गतालङ्कारशङ्कोऽपि काव्यवन्यो विराजते ।
 वर्णाः सद्योऽर्णवोङ्गौर्णसुधाविस्पर्द्धिनोः यदि ॥ ३ ॥
 मृगनाभिसनाभिश्रौः श्रौकण्ठाकुण्ठकण्ठरुक् ।
 सतो यतो यदच्छायो घनाघनघनद्युतिः ॥ ४ ॥
 स्वर्धुनौ ते धुनौ तेऽप्यं निर्यन्निर्जरनिर्जरा ।
 मेदुरापा दुरापात्वामक्षता रक्षतात् क्षतात् ॥ ५ ॥

(१) अथ कथादिके आख्यायिकादौ प्रस्तुतकथास्त्रवके वा ।
 (२) अनुवृत्तिः पश्चाद्वृत्तिः, अनु पश्चात् प्रकर्षण आसनं
 चेप इति कृत्वा ।
 (३) सद्यः तत्काले अर्णवात् उङ्गीर्ण उद्यता सुधा ताँ
 विस्पर्द्धितुं गौलास्ते ।

(४) ते तव अप्यं पापं धुनौते नाशयति, कौदृशौ निर्यन्
 निर्गच्छन् इन्लगतावित्यस्य धातोः शतरि रूपं, निर्जरो निर्मलो
 निर्जरो वारिप्रवाहो यस्याः मा. तथा सा किम्भूता पुनर्मेदरापा

१ शिक्षार्थम् (८).

२ सद्योऽर्णवोदौर्णसुधाविस्पर्द्धिनः (८).

अर्थमावर्थमाहात्यः कोकशोकविमोक्षत् ।
 कौनाशभौनाशकरः प्रवालप्रवलच्छविः ॥ ६ ॥
 घनाभोगे नभोगे त्वां सेवते देवतेश्वरः ।
 वन्देऽहं गतसन्देहं विमलं कमलं तव ॥ ७ ॥
 स्फुर्जद्वृज्जिसङ्काशः कोपे गोपतिकेतनः^१ ।
 वैरिमदौ कपदौ च निस्तन्दश्वन्दचूडवत् ॥ ८ ॥
 रणे गणेशसंकाशो गतार्त्तिः कार्त्तिकेयवत् ।
 श्रीमान् रामाभिरामश्रीः स चिविक्रमविक्रमः ॥ ९ ॥
 विश्वरूपसरूपश्रीः^२ क्रतुपूरुषपौरुषः ।
 श्रीवत्सलाञ्छनच्छायो धरणीधरदुर्बरः ॥ १० ॥

स्त्रिघञ्जला अः समासान्जः, द्रापा द्रुष्ट्रापा लां चतात् चयात्
 रचतात् रचतु, कौदृशौ अक्षता न विद्यते चतं चयो यस्याः सा ।

(६) अर्थमा सूर्यः, कोकश्वकवाकः, कौनाशो यमः, तस्मात्
 या भौक्ष्य नाशकरः प्रवालो विद्रुमः, नवपङ्कवे ।

(७) नभोगे गङ्गे घनाभोगे घनो निविड़ आभोगः परिपूर्णता
 यस्याः घनभोग इति च पाठः कमलं वारि अलम् अत्यर्थं वा ।

(८) गोपतिकेतनः दृष्टभव्यजः कपदौर्विंशि शिव इव निस्तन्दः
 निरालस्यः ।

(९) चिविक्रमः वामनः चयो विक्रमास्तेन महितः ।

(१०) क्रतुपूरुषो विष्णुः ।

१ कोपगोपतिकेतनः (S).

२ विश्वरूपसरूपश्रीः (S).

विष्टरश्रवसाविष्टश्छद्ग्ना पद्ग्नाभवत् ।
राज राजराजश्रौः पितामहमहा महान् ॥ ११ ॥
कश्चित् दुश्चवनप्रायः पाकशासनशासनः ।
श्रौमानिन्द्र इवोन्निद्रः समन्युः शतमन्युवत् ॥ १२ ॥
निविडौजा विडोजोवदनघो मघवानिव ।
जम्भदम्भजिदारम्भः प्रत्यूहव्यूहवर्जितः ॥ १३ ॥
महौमहौयान् संसारसारः शक्पराक्रमः ।
सङ्कल्पकल्पदृष्टश्रौः प्रज्ञावज्ञातवाग्यतिः ॥ १४ ॥

(११) विष्टरश्रवसा क्षणेण विष्टः कृतावेशश्छद्ग्ना कैतवेन, राजानो यचास्तेषां राजा कुवेरः तदत् श्रीर्यस्य, पितामहो ब्रह्मा तदन्महस्तेजो यस्य ।

(१२) दुश्चवनप्राय इन्द्रतत्त्वः पाकशासन इन्द्रस्तदत् शासनम् आज्ञा यस्य, उन्निद्रो निरालस्य, समन्युः सक्रोधो यज्ञमहितो वा ।

(१३) निविडौजा निविडमोजो यस्य म तथा विडौजा इन्द्रस्तदत्र विद्यते अघं पापं यस्येति अनघः जम्भोऽसुरस्तस्य दम्भ-जित् इन्द्रस्तददारम्भो यस्य, प्रत्यूहो विन्नस्तस्य यूहो वृन्दम् ।

(१४) सङ्कल्पो मनोरथः ।

श्रौरङ्गरङ्गं श्रौर्बलिर्बलिबलादलौ ।
 नयन्नयन्नपुरुषः शिपिविष्टनिविष्टधौः ॥ १५ ॥
 स्मरघस्मरसङ्काशो भाग्यसौभाग्यभाग्यसौ ।
 धूर्यमाधुर्यसारश्रौः^१ कुशलौ मुषलौ यथा ॥ १६ ॥
 रुचिरो रुचिरोचिष्णुः क्षमया क्षमया समः ।
 काससंकाशसत्कौर्त्तिः सर्वदा सर्वकामकृत्^२ ॥ १७ ॥
 प्रौणाति प्राणिनामेष मनोहरमनोहरः ।
 महादेवमहादेवः करुणावरुणालयः ॥ १८ ॥
 तनयो विनयोपेतः केतकश्वेतकौर्त्तिमान् ।
 राजते राजतेजोभिः कविराजिविराजितः ॥ १९ ॥

(१५) श्रौरङ्गः कृष्णस्तदत् रङ्गन्ती उद्यन्ती अथवा श्रौः श्रौभा रङ्गः खेला ताभ्यां रङ्गन्ती अङ्गश्रौर्यस्य, शिपिविष्टः कृष्णः ।

(१६) स्मरस्य घस्मरो भक्तको महादेवः, भाग्यसौभाग्ययो-
 र्मागोऽस्याक्षीति स तथा धूर्यो धुरौणः तस्य यन्माधुर्यं लावण्यं
 तेन सारः श्रौर्यस्य, कर्मधारयो वा मुषलौ वलभद्रः ।

(१७) क्षमया क्ष्यान्त्या क्षमया पृथ्या समः ।

(१८) हरवन्मनोहरः अयं देवो राजा महादेववन्महो यस्येति
 तथा करुणा कृपा तस्या वरुणालयः समुद्रः ।

१ धूर्यमाधुर्यमारश्रौः (S).

२ सर्वदानकृत् (S).

मणिश्चुमणिदुष्पेश्योज्ज्वलदुज्ज्वलभूपणः ।
 उद्धामधामकामश्रीर्धर्मकर्मणि शर्मभाक् ॥ २० ॥

भूखण्डाखण्डलः काण्डचण्डकोदण्डपण्डितः ।
 प्रचण्डकुण्डलोदण्डगण्डमण्डलमण्डितः ॥ २१ ॥

सन्निधानं निधानं तेऽकरवं नरवन्दितः ।
 नितरां वितराम्बूनि राजसे राजसेवक ॥ २२ ॥

हारमणी रमणीया नाकनायकनायिका ।
 भाविता भावितानेन कलिता ललितालकैः ॥ २३ ॥

(२०) मणिश्च शुमणिः सूर्यश्च तडहुष्पेश्यो दुर्दर्शः, शर्म सुखं
 भजते दृति शर्मभाक् भजो खिः ।

(२१) भूखण्डाखण्डलः भूमौद्रः काण्डेन शरेण चण्डः
 कोदण्डः धनुस्त्रवं पण्डितः ।

(२२) सन्निधानं सान्निध्यं, निधानं धनं, अकरवं करोमि
 स नितरामतिशयेन अम्बूनि वितर देहि ।

(२३) हारमणीभिः रमणीया रम्या नाकनायक दन्तस्तस्य
 नायिका, भावितानेन दौमिवद्या ललितालकैः शोभन-चूर्ण-
 कुल्ललैः ।

कान्ता कान्तालकान्तासौ श्रेयसौ प्रेयसौ मृशम् ।
 कन्दः कन्दर्पदर्पस्य पाटलापाटलाधरा ॥ २४ ॥
 खर्वौकृतोर्वशैगर्वा निर्वासितरतिद्युतिः ।
 रमणौ रमणीयासौ सुमनसुमनःस्मिता ॥ २५ ॥
 शवरौ कवरौरम्या प्रवराः शवरास्तथा ।
 सर्वतः पर्वतः श्रीमानधुनामधुना मतम् ॥ २६ ॥
 बुधा मुधा सुधाबुद्धिमुधा मुग्धाधरेऽधरे ।
 सारवं सारवं तोयं रुचिरं सुचिरं न किम् ॥ २७ ॥
 अमुना यमुनातीरे शैशवं कैश्वं पुरा ।
 स्फुरदक्षेण दक्षेण स्फुटं हष्टमद्वष्टतः ॥ २८ ॥

(२४) कन्दो मूलं पाटला पाटलपुष्यं तद्वत् पाटलो लोहितो
 धरो यस्याः सा ।

(२५) तथा निर्वासिता दूरीकृता रतेः कामपत्वा द्युतिः
 सौन्दर्यं यया, सुमनसो देवास्तेषां पुष्यं पारिजातं तद्वत् स्मितं
 हासो यस्याः सा ।

(२६) प्रवराः श्रेष्ठाः शवरा वन्यमानुषाः मधूना वसन्तेन ।

(२७) भो बुधाः ! मुग्धाः मूढाः ! मुग्धायाः सुन्दर्याः अधरे
 सुधाबुद्धिः मुधा मृषा वृथेत्यर्थः किम्भूतेऽधरे तुच्छे सारवं
 मरयूसम्बन्धि सारवं आरवस्तितञ्च ।

(२८) कैश्वं कैश्ववसम्बन्धि शैशवं शिशुलं स्फुरदच्छेण
 स्फुरन्ती अच्छिणी अस्येति दक्षेण कुशलेन अदृष्टतः सुकृतवशात् ।

उग्रोग्रो गिरिगिरिशः शम्भुशोभाच्युताच्युतः ।
 कृष्णकृष्णो हृद्यविद्यः सूर्यशौर्यो रविच्छविः ॥ २६ ॥
 भौमभौमो रुद्रगौद्रो धामधाममहामहाः ।
 मेधावेधा जिष्णुजिष्णुः शूरशूरो ध्रुवध्रुवः ॥ ३० ॥
 देवदेवकालकालभौमभौमरामराम ।
 सारसारधामधाममांसमांसरक्षोरक्ष ॥ ३१ ॥

अरुणारुणकपिकपिशः

सदावदातविसविशदोऽसौ ।

उन्मौलन्तौ लक्ष्मौः^१

परितो हरितो निकामतः श्यामः ॥ ३२ ॥

(२६) उयो हरस्तददयः क्रूरः, गिरि वास्यां गिरिश दव
 गिरि गिरिशः, अच्युतवत् कृष्णवत् अच्युतः ।

(३०) भौमः शिवस्तदत् भौमः भयङ्करः, धान्ति तेजमि
 धाम गृहं, महत् महो यस्य, मेधायां वेधा इव, जिष्णुरिन्द्रो
 अर्जुनो वा तदत् जिष्णुर्जयनशौलः, शूरः सूर्यस्तदच्छूरः विक्रान्तः,
 ध्रुवः श्रैत्तानपादिस्तदत् ध्रुवो निश्चलः ।

(३२) अरुणः सूर्यो गरुडायजो वा तददरुणो लोहितो यः
 कपिस्तदत् कपिशः पिङ्गलः, सदा अवदातं शुक्रं यद्विसं मृणालं
 तददिशदः, इरितो हरिदर्शात् श्रीकृष्णतो वा निकामतः
 अतिशयेन श्यामः ।

१ उन्मौलन्तौ नौरशौः (८).

नरा न राजन्ति सखे सखेदाः
 प्रभा प्रभातेव कृशा कृशानोः ।
 वामोरु वामो रुषितो विधाता
 मुक्तासि मुक्तासितकौर्त्तिना त्वम् ॥ ३३ ॥

स्वःसिन्धुतौरेऽघविधातवौरे
 लसत्समौरे करलभ्यनौरे ।
 वसन् कुटौरे परिधाय चौरे
 कगोम्यधौरे न रुचिं शरौरे ॥ ३४ ॥

आनन्दतुन्दिलपुरन्दरमन्दमुक्त-
 मन्दारदाममकरन्दकरम्बिताङ्गौं ।

(३३) हे सखे ! सखेदा दुःखिता नरा न राजन्ति न शोभन्ते,
 कृशानोरग्नेः प्रभा प्रभातेव प्रातरिव इवार्थं वकारः । हे वामोरु !
 हे सुन्दरि वामः प्रतिकूलो विधाता रुषितः रुषः यतो मुक्ता
 अवमिता मितकौर्त्तिर्यस्य तेन नायकेन लं मुक्तासि त्यक्ता भवसि ।

(३४) कुटौरं चुद्रकुटौ, चौरे वल्कले, अधीरे चञ्चले ।

(३५) गङ्गां भजामि, किम्भूताम् आनन्देन तुन्दिलः स्थूलः
 पुरन्दरः अस्य मन्दमुन्मुक्तं मन्दारदाम कन्यतस्कुसुममाला
 तस्या यो मकरन्दः पुष्परस्तेन करम्बितं मिश्रितं अङ्गं यस्यास्तां
 तथा पुनः किम्भूतां अनङ्गरिपुः गिवस्तस्य तुङ्गतममत्युच्चं यदुन्त-

गङ्गामनङ्गरिपुतुङ्गतमोत्तमाङ्ग-
केशग्रहग्निलवौचिभुजा भजामि ॥ ३५ ॥

इत्यमन्त्यन्तपामात्ययुवत्याद्युपवर्णनैः ।
शब्दान् पश्येद् यथौचित्यं क्षिप्रानुप्राससिङ्गये ॥ ३६ ॥
अथानुप्राससिङ्गर्थं मुपायान्तरमुच्यते ।
आदिक्षान्तलिपौ कादिक्षान्तशब्दगवेषणम् ।
चिचानुप्रास-यमक-शब्दनिश्चयकृद् भवेत् ॥ ३७ ॥
यथा कलं खलं गलं चलं छलं जलं तलं ।
स्थलं दलं नलं पलं फलं बलं मलं हलं ॥

माङ्गं शिरस्त्य केशग्रहग्निला आमका वौचिरेव भुजो यस्यास्तां
तथा । अन्योऽपि तुङ्गस्यानात् पतनभौत्या भुजेन किञ्चिद्वलम्बते ।

(३७) आदिचान्तेत्यादि अकारो वर्ण आदिर्यस्याः चकारो
वर्णाङ्गो यस्याः सादिचान्ता एवमूता या लिपिः पञ्चाशदर्ण-
त्मिका तत्र ककारादिचकारान्तशब्दानां गवेषणमन्तेषां चिचान्त-
प्राप्तयमकरुणा ये शब्दास्तेषां निश्चयकृद्वति । अतां हलनिर-
पेत्तया सर्वचानुपलभ्यमानत्वाच्चिचादिकं न भवतीति कादि-
चान्तगवेषणमित्युक्तं तदेवाच्चरमानयैव उदाहरति कलं खलेति
चिचं प्रभेदः ।

कौरं चौरं जौरं तौरं धौरं नौरं वौरं सौरं
हौरं द्वौरं । ६५ । एवमन्यवापि ।

यात्किञ्चिदन्न
न मया गदितं
ग्रन्थस्य गौरववासात् ।
मत्क्षतचन्द्रकलापे^१
२मलमतिभिस्तदुधर्ज्यम् ॥ ३८ ॥

इति कविकल्पलतायां प्रथमस्तवके अनुप्राप्तो नाम
चतुर्थं कुसुमम् ।

समाप्तः प्रथमस्तवकः ॥

अथ शेषमत्वकः ।

उद्दिष्टवर्णनं वर्णः प्रकौर्णं संख्या मह ।

रुद्रादिश्वेति पञ्चेह कुसुमानि यथाक्रमम् ॥ १ ॥

श्वेत्यादिभिर्विभिन्नस्योदिष्टवस्तुदयस्य यत् ।

अभेदः क्रियते श्वेषात्तस्मादुदिष्टवर्णनम् ॥ २ ॥

सितकृष्णौ विधुहरौ

शितिताराभकनागराजघनसाराः ।

रामपथोराश्यर्जुन-

सिंहौजानन्तचन्द्रहासाद्याः ॥ ३ ॥

शङ्खकरतारकेश-

सदाकाशव्योमकेशतालाङ्काः ।

(३) विधुश्वन्दो विष्णुश्च । हरिः कृष्णः मिंहश्च । शितौ धवल-
मेचकौ । तारा नन्त्रम् अन्त्याः कणौनिका च । अभ्रकं गिरिज-
माकाशश्च । नागराजो गजः शेषश्च । घनमारः कर्पूरो मेघशेषश्च ।
रामो वलभद्रो दाशरथश्च । पथोरागिर्दुर्गधममूहः समुद्रश्च ।
अर्जुनः शुभ्रः पार्थश्च । सिंहौजः सिंहो राङ्गश्च । अनन्तो बल-
भद्रः कृष्णश्च । चन्द्रहासः चन्द्रहास्यं खड्गश्च ।

(४) शङ्खकरः कम्बुकान्तिः कृष्णश्च । तारकेशश्वन्द्र उज्ज्वल-
वालश्च । सदाकाशः सर्वदाकाशः सङ्गगनश्च । व्योमकेशः शिवो
नभोवालौ च । तालाङ्को वलभद्रस्तालकलङ्कौ च । नौलांगुको

नौलांशुकोऽधिकेशो

३रिष्टः सदासिचयकलकण्ठाः ॥ ४ ॥

हरिजिष्णुघनाव्यिभ्यो गजाः सिन्धुमुरारितः ।

अम्बुवाहोऽजानि कृष्णाद् यमुना कुम्भितोद्विषः ॥ ५ ॥

कृष्णार्थाग्रात्तिनौवाचकशब्दात्

परं वरो योज्यः ।

नौरदघनोपलसितसदा-

हिमकरसिन्धुवेणौपृथुलाभाः ॥ ६ ॥

बलभद्रः कृष्णकान्तिश्च । अधिकेशः अधिकशिवः अधिकबालश्च ।
अरिष्टं तक्रं । काकश्चारिष्टः । सदा मिचयः मिचयो वस्त्रं अमि-
चयः खड्गममूहश्च । कलकण्ठो हंसः पिकश्च । पिके पारावते हंसे
कलकण्ठःकलध्वनौ ।

(५) शुक्रश्चामाभिधायका भवन्तीति शेषः । हरिगज ऐरा-
वतः । एवं जिष्णुगजो घनगजोऽव्यिगजश्च । पचे हरिविष्णुर्गजो
हस्तौ । एवं मर्वन्त्र बङ्गवचननिर्देशात् गजपर्याया अपि गद्यन्ते ।
मुरारिमिन्धुर्गङ्गा कृष्णममुद्रौ च । अम्बुवाहः उच्चैःश्वाः मेघश्च ।
कृष्णाङ्गं कृष्णनाभौपुण्डरीकं नौलोत्पलश्च । यमुनारिवलभद्रो
यमुनास्पद्धौ च । कुम्भवैरौ मिंहो गजस्पद्धौ च ।

(६) मितश्चामवाचका इति पूर्ववत् । कृष्णार्थाग्रात्तिनौ-
वाचकशब्दाद् वरो यथा । कृष्णनदौवरकान्तिः । गङ्गाश्रेष्ठकान्तिः ।
पचे, कृष्णनदौवरस्य ममुद्रस्येव कान्तिः । नौरदो निश्चितदन्तो

बहन् कलभवच्छायामन्यकारातिदैधितः ।
सदाधिकेशवच्छायोऽनेकपायममच्छविः ॥ ७ ॥

वपुर्महोदधिच्छायं विभ्रत् सैन्यवकान्तिमान् ।
स्फटिकाचलसङ्घश्मौः स्पष्टांशुकरुचिं बहन् ॥ ८ ॥

धौताम्वरश्रियं धत्ते स्फटिकान्तश्रियान्वितः ।
अर्जुनद्युतिविद्योतौत्येवमादि समुन्नयेत् ॥ ९ ॥

रक्तश्वेतौ हरिशुचि-
पुष्करसितपत्तसूर्यकान्ताजाः ।
नवहंसमहापद्मार्कसोदराः
कमलकौलाले ॥ १० ॥

मेघश्च । घनोपलमितः । घनोपलः करका तद्रत् मितः । घनो
मेघः तद्रुपलः मितः कान्तः । मदाहिमकरः चन्द्रः सर्पमकरौ
च । सिन्धुवेणिः नदौप्रवाहः समुद्रकेशविन्यासौ । पृथुलाजाभः
महतौ भृष्टधान्यस्यैवाभ यस्य कृष्णस्यैव च ।

(१०) हरिश्वदसूर्ययोः । शुचिः श्वेतवैश्वानरयोः । पुष्करं
जलपद्मयोः । मितपत्तं हंसपत्तयोः । सूर्यकान्तः स्फटिके सूर्यवत्
कान्ते च । अर्जः शङ्खाम्बुजयोः । नवहंसे नूतनहंसे प्रत्यगसूर्ये
च । महापद्मः श्वेतनागे पद्मे च । अर्कः स्फटिकसूर्ययोः । कमलं
जलपद्मयोः । कौलालं जलरक्तयोः ।

सुहृद्वादिभिर्भानो रत्नेनाम्नेरदांशुकैः ।

जलेभ्यो जन्मशेभाभिः सरोजकुमुदारिभिः ॥ ११ ॥

सूर्योपलसितद्युतिः

पौतश्वंतौ गौरद्विजराजकपर्दशमुहरिताश्च्याः ।

हैमस्तोमाष्टापदमहारजत-

चन्द्रकलधौताः ॥ १२ ॥

(११) भानोः परस्मात् सुहृद्वादिभिः सतरक्तौ । यथा रविमित्रं चन्द्रः रवितुल्यश्च । भानुरत्रं सूर्यकान्तः रविपद्मरागौ च । अग्निरन्तं सूर्यकान्तोऽग्निपद्मरागौ च । रदांशुकं दग्धवस्त्रे-ऽधरे च । जलजशोभा जलजाचासौ शोभा चेति पद्मकान्तिश्च । एवं सरोजारिशोभा सरोजस्यद्विनौ शोभा पक्षे सरोजारिश्चन्द्रः । कुमुदारिशोभा कुमुदस्यद्विनौ शोभा पक्षे कुमुदारिरादित्यः ।

(१२) गौरः पौतसितयोः । द्विजराजो गरुड़चन्द्रयोः । शम्भुः जटाजूटवराटकयोः । शम्भुः ब्रह्मचिलोचनयोः । हरिः पिङ्गलः सिंहश्च । तार्च्यो गरुडः । पक्षे उच्चैःश्रवाः । हैमस्तोमः । हेमोऽयं हैमः । पक्षे हिमस्यायम् । अष्टापदः स्वर्णशरभयोः । महारजतं स्वर्णहृषयोः । चन्द्रः स्वर्णशशाङ्कयोः । कलधौतं स्वर्ण-रूपयोः ।

सुशोभितारकूटश्रौः स्वर्णस्तोमसमद्युतिः ।
 दहनोपलसत्कान्तिर्गङ्गेयद्युतिपेशलः ॥ १३ ॥
 कमलाधिपपद्मेशौ नागजित् सूर्यभूस्तथा ।
 रत्नाकरवरश्रौकः सदाधिकमलद्युतिः ॥ १४ ॥
 सदा सिन्दूरमुज्जेता कलयन् नलिनश्रियम् ।
 स्फुटशोभनताम्ब्रश्रौर्वराहस्वामिदौधितिः ॥ १५ ॥

(१३) तारकूटो रौप्यममूहः पचे आरकूटो रौतिः । [गोपति-
 तार्द्यकान्तिः रविग्रहङ्गच्छविः पचे गोपतिरिद्वस्तस्य तार्द्यस्तुरङ्गः ।
 वामदेवगिरिः मनोजसेरुः कैलामस्त्र । लोहितनौलौ पुष्कर
 हरिविद्रुमकमलक्षणरत्नानि । मिन्दूरभृषणोत्पलधनञ्जयाम्भोजि-
 नौपलाणानि । पुष्करं पश्चकाशयोः । हरिः सूर्यक्षणयोः । विद्रुमः
 प्रबालविशिष्टवृत्तयोः । कमलं जलमलपद्मयोः । क्षणरत्नं कौमु-
 भेन्द्रनौलयोः । सिन्दूरभृषणं सिन्दूरालङ्कारगजयोः । उथपल-
 मुखष्टमांसेन्द्रीवरयोः । धनञ्जयोऽग्निपार्थयोः । अम्भोजिनौ पलाणं
 पद्मपत्रपुटकिनौपत्रयोः ।] ?

(१४) कमलेति सूर्यक्षणो नागजित् ग्रहङ्गो नागस्तद्वै
 च । सूर्यभूः सूर्योङ्गवे यमस्त्र ।

(१५) तद्वत् दौधितिर्यस्य ।

सुसम्पन्नमुखप्रभेष विद्वरमणिदौधितिः ।
 प्रवालप्रवलच्छायः कलभानुमितच्छविः ॥ १६ ॥
 कलं कमलवद्पुर्वहन्
 पौतश्यामौ कृष्णाम्बरमधुजिङ्गान्तजेतारः ।
 विद्युत्कान्तध्वान्तदेषि-
 हरिस्वर्णवच्छायाः ॥ १७ ॥

(१६) प्रवालः प्रकृष्टो वालः केशः पचे विद्वमः, कलभः करिश्वावकस्तदनुमिताच्छविरस्य पचे कला शोभना भानुना सूर्येण मिता उपमिता छविरस्येति ।

(१७) कलं शोभनं कमलवत् पचे कलङ्गमणौ तयोरिव । कृष्णश्याम्बरं पौतवामः, कृष्णोऽम्बरमाकाशश्च । मधुजित् मधुस्यद्वौ कृष्णश्च । ध्वान्तजेता ध्वान्तस्यद्वौ सूर्यश्च । विद्युत्कान्तो मेघो विद्युत्कमनौयश्च । ध्वान्तदेषौ ध्वान्तस्यद्वौ सूर्यश्च । हरिःकृष्णः सूर्यश्च । सूर्णवत् कनकवत् क्वाया यस्य पचे शोभना अर्णवस्त्रेव जलधेरिवच्छाया यस्य ।

इति द्वितीयस्त्रवके उद्दिष्टवर्णनं नाम
 प्रथमं कुसुमम् ।

अथ श्वेतानि ।

सुधांशूचैः अवः शम्भुकौर्त्तिज्योतस्ताशरद्वनाः ।
 प्रासादसौधतगरमन्दारद्रुहिमाद्रयः ॥ १ ॥
 सूर्येन्दुकान्तकर्पूरकरम्भा रजतं हल्लौ ।
 निर्माकभस्महिण्डौरचन्दनं करका हिमम् ॥ २ ॥
 हारोर्णनाभतन्वस्थिस्वर्गगडेभरदाभ्रकम् ।
 शेषाहिः शर्करा दुग्धं दधिगङ्गासुधाजलम् ॥ ३ ॥
 मृणालसिकताहंसवककैरवचामरम् ।
 रम्भागर्भः पुण्डरौकं केतकौशङ्खनिर्भराः ॥ ४ ॥

(१) अथ श्वेतानौति तगरं पुष्पभेदे । मन्दारद्रुमन्दारनामा
 स्वस्त्रः हिमाद्रिहिमालयः ।

(२) सूर्यकान्तचन्द्रकान्तौ मणिभेदौ, करम्भा दधिशक्तवः
 हल्लौ बलभद्रः, निर्माकः सर्पगावसुक्तकञ्चुकः, हिण्डौरोऽन्धिफेनः
 करका वर्षापलः ।

(३) ऊर्णनाभतन्तुः मर्कटसूचम्, अस्थि कौकशं, स्वः स्वर्ग-
 भुवनं, गण्डः कपोलो विरहिणामेव बोद्धुव्यम्, दभरदो
 हस्तिदन्तः, अभ्रकं गिरिजं, शेषाहिरनन्तः ।

(४) सिकता वालुका, कैरवं कुमुदं, निर्भरः प्रवाहः ।

लोभसिंहधजच्छचूर्णशुक्रिकपर्दकाः ।
 मुक्ताकुसुमनस्त्रदन्तपुण्योशनोगुणाः ॥ ५ ॥
 कैलासकाशकार्पासहासवकुञ्जराः ।
 नारदः पारदः कुन्दः खटिका स्फटिकादयः ॥ ६ ॥
 कृष्णानि केशवः सौरिचौरचन्द्राङ्गराहवः ।
 विन्याञ्जनाद्रिवक्षाहिवनभैरवराक्षसाः^१ ॥ ७ ॥
 शिवकण्ठघनदैपायनरामधनञ्जयाः ।
 शनिद्रुपदजाकालौकलिकोल्यमासुराः ॥ ८ ॥

(५) लोभो वृक्षभेदः, चूर्णः ज्ञोदः, शुक्रिमुक्तास्फोटः, कपर्दको वराटः, उग्नाः शुक्रः, गुणाः मत्त्विनयनयादयः ।

(६) वामवकुञ्जर ऐरावतः, पारदो रङ्गः, खटिका कठिनौ, आदिशब्दात् हरदुग्धदधिमरस्त्वयगस्यमत्यगुणप्रभृतयः ।

(७) मौरी वलभद्रश्वीरं तत्य वस्त्रम्, अहिः मर्पः, वनमरणं, भैरवो रुद्रस्य वौरभद्रः भद्रमूर्त्तिः ।

(८) घनो मेघः, द्वैपायनो व्यामः, रामो दाशरथिर्भार्गवो वा, धनञ्जयो अर्जुनः, शनिः शनैश्वरः, द्रुपदजा द्रौपदी, कालौ चामुण्डा, कलिमुरौयं युगं, कोलो वराहः, यमः शमनः, असुरा दैत्याः ।

केशकज्जलकस्तुरौगजपटविटूरजम् ।
 विषाकाशकुह्नशस्त्रागुरुपापतमोनिशः ॥ ८ ॥
 मसौपङ्कमदमोधियमुनाधूमकोकिलाः ।
 गोलाङ्गुलास्यगुञ्जास्यकाकखञ्जनकेकिनः^१ ॥ १० ॥
 गवलं तालतापिच्छतिलेन्दौवरवल्लयः ।
 रसावह्नुतशङ्गारौ कटाक्षोऽलिः कनौनिका ॥ ११ ॥
 नौलौ जम्बूफलं मुस्ता काचैक्त्याकुकौर्तयः ।
 भिलच्छाया गजाङ्गारखलान्तःकरणादयः ॥ १२ ॥

(८) राजपटं कानि-कृष्णौतिख्यातं वामः, विटूरजं मणिभेदः,
 विषं गरलं, कुह्नरमावस्या, शस्त्रौ वृपाणः, अगुरुर्गन्धभेदः,
 तमो ध्वानं तमोगुणो वा ।

(१०) ममो कालिका, मदो दन्तिनां दानजलं, गोलाङ्गुलो
 वानरभेदस्तस्यास्यं सुखं, गुञ्जाफलस्य [आस्यं] मुखम् ।

(११) गवलं माहिषं शटङ्गं, तापिच्छस्त्रमालः, इन्दौवरं
 नौलोत्पलं, वक्षी लता, अलिः भ्रमरः, कनौनिका लोचन-
 मध्यतारा ।

(१२) नौलौ वृक्षभेदः, कृत्या कुचकं, भिलो निषादभेदः,
 काया प्रतिविम्बम् अनातपो वा, खलान्तःकरणं खलस्य मनः ।

नौलानि शुकशैवालदूर्बावालतृणं बुधः ।
 वंशाङ्कुरो मरकतेन्द्रनौलार्कहयादयः ॥ १३ ॥
 शोणानि भौमतैश्चांशुताम्बुद्धुमतक्षकाः ।
 गुञ्जेन्द्रगोपखद्योतविद्युत्कुञ्जरविन्दवः ॥ १४ ॥
 दृगन्ताधरजिह्वास्तड्मांसमिन्दूरधातवः ।
 हिङ्गुलं कुकुटशिखा तेजः सारसमस्तकम् ॥ १५ ॥
 माणिक्यं हंसचञ्चवङ्गुशुकमकंटयोर्मुखम् ।
 चकोरकोकिलापारावतनेचनखामयः^१ ॥ १६ ॥
 कुञ्जुमकिंशुकाशोकजवाबन्धुकपाटलाः ।
 कमलं दाढिमौपुष्यं विम्बं किम्याकपल्लवौ ॥ १७ ॥

(१३) बुधो रौहिणेयः, वंशाङ्कुरः करौरं, मरकतेन्द्रनौलावुपलभेदौ, अर्कहयः सूर्यघोटकः आदिशब्दादतसौकल्यायकुसुमादयः ।

(१४) भौमः भङ्गलः, तच्चको नागभेदः, इन्द्रगोपः कार्पास-कीटः, खद्योतो ज्योतिरङ्गणः, कुञ्जरविन्दुः कुञ्जरगाचस्यविन्दुः ।

(१५) दृगन्तोऽपाङ्गम्, अस्त्रक् रक्तम्, धातु गैरिकं, तेजः प्रतापः ।

(१६) किंशुकं पलाशपुष्यं, जवा ओङ्गपुष्यं, विम्बं फलभेदः, किंपाको महाकालेति ख्यातं फलं, पल्लवो नवकिसलयः ।

तामूलरागो मञ्जिष्ठालक्तकं रक्तचन्दनम् ।
 चेता नखक्षतं श्वच्छर्मरौद्रसादयः ॥ १८ ॥
 पौतानि ब्रह्मजौवेन्द्रगरुडेश्वरदग्जटाः ।
 गौरौ द्वापरगोमूर्च्छमधुवौरसा रजः^१ ॥ १९ ॥
 हरिद्रा रोचना रौतिगन्धके दौपचम्पके ।
 किञ्चल्कवल्कले शालिहरितालमनः शिलाः ॥ २० ॥
 कर्णिकारं चक्रवाकवानरौ सारिकापदम्^२ ।
 केशवांशुकमण्डुकपरागकनकादयः ॥ २१ ॥

(१८) चेता द्वितीयं युगं, नखक्षतं नखाधातः, चत्रः चन्द्रिय-
 जातिः, तद्वर्मस्तज्जातिगुणः ।

(१९) जीवो वृहम्पतिः, ईश्वरः शिवस्तम्बदृशो नेत्राणि, जटा
 कपर्दीः, द्वापरस्तुतीयं युगम्, रजः रजोनामगुणः ।

(२०) रोचना गोरोचना, रौतिः पित्तलं, गन्धकं वणिग-
 द्रव्यभेदः, दौपः प्रदौपः, चम्पकः तत्कुसुमं, किञ्चल्कः पुष्पाणां
 केशरः, शालिर्धान्यभेदः, मनः-शिला गिरिजधातुभेदः ।

(२१) कर्णिकारं आरम्बधकुसुमं, सारिका पच्चिभेदस्तप्तदम्,
 केशवस्य हरेरंगुकं वस्त्रं, परागः कौसुमरेणुः ।

१ मधुवौरसासवः (A).

२ सारिकाङ्गुयः (S).

धूसराणि रजोलूताकरभो गृहगोधिका ।
कपोतमूषिकौरङ्गकाककण्ठखरादयः ॥ २२ ॥

उपसेयस्य ग्रोभातिशयख्यापनाय कथापि चुक्त्या विशेषणे-
रलङ्गृतसुपमानं कुचैति । तद्यथा ;—

सुरनिकरकराग्रव्यग्रमन्यानशैल-
मुभिततरलदुग्धाभोधिकस्तोलकान्तिः ।
तुहिनगिरितनूजानस्त्वतेशचूडा-
गलितगगनगङ्गाधौतशौतांशुगौरः ॥ २३ ॥
हिमकिरणमरौचिव्युहविभ्राजमान-
क्षितिधरपतिचूडाजाह्वौकल्पकान्तिः ।
गिरिशमुकुटचन्द्रज्योतिरुद्योतमान-
स्फटिकशिखरिश्वरमानाङ्गकान्तिः ॥ २४ ॥

इति श्रेतानि ।

मुकुटगलितगङ्गानौरकस्तोलमाला-
स्तपितगिरिशकण्ठस्पष्टरुग्देहयष्टिः ।
त्रभिनवजलवाहव्युहधाराविशुद्धा-
ज्जनशिखरिगरौयः श्वरतुङ्गाङ्गलक्ष्मौः ॥ २५ ॥

(२२) रजो धूलिलूता मर्कटः, करभः उद्रः, रङ्गो रङ्गकम्,
खरो गर्दभः ।

(२४) स्फटिकशिखरौ कैलामः ।

दिनपरिवृद्धपुच्चौगर्भनौलारविन्द-
प्रसृमरमधुपालौपश्चतिप्रख्यलक्ष्मौः ।
जलशयनशरीरस्फाररोचिः प्रपञ्च-
च्छुरितसरिदधौशम्भाजमानाङ्गयष्टिः ॥ २६ ॥

इति कृष्णम् ।

मसृणघुसृणपङ्काभ्यङ्गच्चन्मृगाक्षौ-
कुशकलशपिधानोदामकौसुभकान्तिः ।
तरुणतरणिकान्तिव्रातसंसर्गरङ्गत-
कमलदलनिकायप्रायकायप्रभोर्मिः ॥ २७ ॥
अभिनवरविरश्मिद्योतितप्राच्यभूम्भ-
च्छखरलसदशोकस्मेरपुष्पोपमानः ।

(२६) दिनपरिवृद्धः सूर्यस्तपुच्चौ यमुना, “पञ्चतिः पञ्चमूले
स्थात्” जलशयनः कृष्णः, प्रपञ्चो विस्तारः, कुरितो मिश्रितः,
सरिदधौशः समुद्रः ।

(२७) मसृणं स्त्रिगं, घुसृणं कुङ्कुमम्, अभ्यङ्गो लेपः,
पिधानमाच्छादनम्, कौसम्भं कुसुभरकम्, व्रातः निकायः समूहः,
प्रायः सदृशः, प्रभोर्मिः प्रभाश्रेणी ।

(२८) प्राच्यभूम्भदुदयपर्वतस्तस्य शिखरं शृङ्गं, स्मेरं विक-
सनशौलं, कर्णान्तंसः कर्णभूषणम् ।

परिकुपितमृगाक्षीलोचनप्रान्तरोचि-
च्छुरितकमलकान्तोत्तंससङ्काशकान्तिः ॥ २८ ॥

इति रक्तम् ।

मधुरिपुपदनिर्यज्ञाहवौवारिपूर-
स्तपितगरुदपक्षप्रख्यसंलक्ष्यकान्तिः ।
तरुणकिरणमालिस्फुर्जदंशुप्रवाह॑
स्मितकनकसरोजव्युहतुल्याङ्गकान्तिः ॥ २९ ॥
जलधरनिकुरम्बोदामधारानिपात
स्तपितकनकशैलस्पर्द्धिवर्द्धिष्णुकान्तिः ।
तरुणतरमृगाक्षीगण्डरोचिः प्रपच्च-
च्छुरितकनककण्ठेत्तंससङ्काशकान्तिः ॥ ३० ॥

इति पौत्रम् ।

इत्यादि सदृशं सदृशेनोपमेयम् ।

(२९) निर्यन् निर्गच्छन्, पूरः प्रवाहः, प्रख्यः सदृशः, किरण-
मालौ सूर्यः, अंशुप्रवाहः किरणश्रेणौ ।

(३०) निकुरम्बः समूहः, उद्वामो महान् आप्रसरणश्रीलः ।

१ स्फुर्जदंशुप्रवाह (S).

अमरनिकरयाच्चाविस्फुरत्कामधेनु-
 स्तनगलितपयोवद् भारतौ भाति यस्य ।
 हिमकिरणमयूखब्रातभिन्नेन्दुकान्त-
 प्रसरदमृततुल्या यस्य वाचो विभान्ति ॥ ३१ ॥
 दनुतनुजविपक्षस्तुव्यदुग्धाभ्यगम्भी
 स्त्रसदमृतसमाना रेजिरे यस्य वाचः ।
 मदनदहनैचूड़ाचन्द्ररोचिष्णुगङ्गा-
 लहरिभरसनामिः शोभते यस्य वाणी ॥ ३२ ॥

(३१) भिन्नः सङ्गतः इन्दुकान्तश्चन्द्रकान्तश्चन्द्रमणिः ।

(३२) चुञ्चः चोभं दधातौति अन्यथा इटि चोभित इति
 स्यात्, मदनो मनोहरः, सनामिः सदृग्गौ ।

इति द्वितौयस्त्वके वर्णवर्णनं नाम
 द्वितौयं कुसुमम् ॥

सम्पूर्णं गर्भवत्तानि सुखपद्मेन्दुदर्पणाः ।
 चक्रावहृतिलकमृदङ्गपुटशाणकाः ॥ १ ॥
 आवत्तकमठौ लूतागृहच्छ्वमपूपकम् ।
 आलवालमहौजालचर्मकं स्थालकादयः ॥ २ ॥
 वृत्तानि वाहुनारङ्गस्कन्धधमिस्त्रमोदकाः ।
 रथाङ्गलावककुद्दकुम्भिरुम्भाण्डकादयः ॥ ३ ॥
 कर्णपाशभुजापाशाक्षणचापघटाननम् ।
 मुद्रिकापरिखायोगपट्टहारस्त्रगादयः ॥ ४ ॥

(१) सम्पूर्णं तिस्मूर्णे गर्भोऽभ्यन्तरं येषां एवंभूतानि वर्तुलानि वस्त्रन्यभिधीयन्ते; सुखपद्मेत्यादि वक्त्रं यथावय[व]श्च चक्रास्त्रं वा अवहृट्टं चुद्रविपणिः, ग्राणकमत्त्वाणामुत्तेजनयन्त्रम् ।

(२) आवर्तीं जलभ्रमिः, लूता गृहं मर्कटानां तन्तुमयकोशः अपूपकं पिष्टकभेदः, आलवालं वृक्षमूले जलार्थकृतो गर्त्तः “स्यादाल वालमावालमित्यमरः” जालं मत्यधारणार्थतन्तुनिर्मितम् “आनायः पुंसि जालं स्यादित्यमरः” चर्मकं फलकं, स्थालकं भोजनपात्रम् ।

(३) स्कन्धधमिस्त्रः स्कन्धकेशः, मोदकं लड्डुकभेदः, रथाङ्ग-श्वकवाकः, लावः पच्चिभेदः, ककुदो वृषाणामवयवभेदः, कुम्भिनो गजस्य कुम्भः, अण्डकं पच्छादेरण्डकम्, आढ़क इति पाठान्तरम् ।

(४) कर्णपाशः कर्णश्वकुल्या अधोभागः, भुजापाशः उपगृह-नादौ भुजयोरावैष्टनाद्याकारो भवति, आकृष्टचापं कुण्डलित-

चिकोणानि हलेशाश्चिकामाख्यावह्निमण्डलाः ।
 सन्ध्यक्षराद्यदम्भोलिश्चन्नाटशकटादयः ॥ ५ ॥
 वक्राण्यलकभालभूनखाङ्गोकुशकुच्चिकाः ।
 भग्नकङ्गणवालेन्दुदाचकुदालचन्द्रकाः ॥ ६ ॥
 शुकास्यं किंशुकं विद्युत्कटाश्चेन्द्रधनुःफणाः ।
 पुरोधः करकोलेभदन्तसिंहनखादयः ॥ ७ ॥
 तौक्षणानि प्रतिभाहौरकटास्त्रा दुर्वचोनखाः ।
 गुरुणि सन्मनः श्रोणिकपाटस्तनवुद्धयः ॥ ८ ॥

कोदण्डः, घटाननं घटस्य मुखम्, मुद्रिका अद्भुलिंगोमुद्रिका अद्भुरौयकमिति यावत् । परिखा यामाणां परितो जलाशयभेदः योगपट्टं योगटा इति ख्यातं, स्वकृ माला ।

(५) ईशाच्चि शिवहतौयलोचनं, कामाख्या चिकोणाकारं योनिचक्रं, वक्षिमण्डलं आगमग्रास्त्रे सिद्धं चिकोणतया ऐ औ स्वरूपाणामागमग्रास्त्रप्रसिद्धानां सन्ध्यक्षराणामाद्यएकारः, दम्भोलिर्वज्रं, शृङ्गाटं पानीयफलं मिंधाङ्गा इति ख्यातं, शकटं रथः ।

(६) वक्राणौति अलकाश्वर्णकुन्जलाः, भालं ललाटं, नखाङ्गो नखचतं, कुच्चिका कपाटोदघाटनौ, दाचं हणच्चेदकं, चन्द्रको मयूरपुच्छस्थः [चिक्कविशेषः] ।

(७) किंशुकं पलाशकुसुमं, पुरोधमः करः पुरोधःकरः उपाध्यायहस्तः, कोलदन्तः शूकरदन्तः, इभदन्तः हस्तिदन्तः ।

(८) तौक्षणानौति प्रतिभा बुद्धिविशेषः प्राक्तनसंस्कारो वा दुर्वचो दृष्टवचनम् ।

सुखदानि शशौ गौतपुष्पलक्ष्मौसुतोङ्गवाः ।
 नष्टाप्तिस्वस्पृहालभ्यवियुक्तप्रियसङ्गमाः ॥ ६ ॥
 दात्रस्वातन्त्यसन्मित्रविद्यासन्तोषमुक्तयः ।
 दुःखानि पारतन्त्याधिव्याधिमानच्युतिर्दिष्टः ॥ १० ॥
 कुभार्यानैस्वं कुग्रामवासकुस्त्वामिसेवनम् ।
 कन्याबहुत्वद्वृत्वे निवासः परवेशमनि ॥ ११ ॥
 वर्षाप्रवासो द्वे भार्ये कुभृत्योर्द्वृहलं कषायै ।
 स्थिराग्याजौ भटः साध्वौ धर्माधर्मौ सतां मनः ॥ १२ ॥
 अस्थिराग्यवलादोलापाङ्गयौवनदुर्जनाः ।
 स्वामिप्रसादेभकणेस्वप्नमत्यकपिश्रियः ॥ १३ ॥

(८) सुखदानौति लक्ष्मौः सम्यत्, सुतः: [पुच्च]श्वानयोरुद्धवः, नष्टाप्तिः नष्टस्य वस्तुनो ऽवाप्तिः, स्वस्पृहालभ्यः सुमनोरथावाप्तिः, वियुक्तानां विरहिणां प्रियजनेन ममागमः ।

(१०) मुक्तिः निःश्रेयसं, पारतन्त्रं पराधीनता, आधिर्मानसौ व्यथा, मानच्युतिः सम्मानभ्रंशः, द्विषः शक्तवः ।

(११) नैस्त्रं दारिद्र्यं, कन्याया बड्डलं वृद्धलब्जं ते तथा ।

(१२) आजौ संग्रामे, भटः योधः, साध्वौ पतिव्रता ।

(१३) अवला स्त्रौ, अपाङ्गं नेचान्तः, श्रीः सम्यत् ।

मन्दगानि शनिर्जनौ वृपहंसगजस्तिथः ।
 कूरस्वराः काकवकवराहोद्धाश्वगर्द्भाः ॥ १४ ॥
 बलिष्ठान्यनिलो विष्णुर्गरुडो हनूमान् यमः ।
 महावराहः शरभः सत्प्रतिज्ञो गजः पृथुः ॥ १५ ॥
 हलौ वालौ बलिभैर्मः सतौ शेषः पुराकृतम् ।
 सुरूपा नकुलैलाश्विनलकूवरमन्मथाः ॥ १६ ॥
 उष्णाणि स्मरतापाधिप्रतापा दुर्व्वचस्तपः ।
 मधुराणि विदग्धोक्तिप्रियाधरशशित्विषः ॥ १७ ॥

(१४) शनिः यहः, ज्ञानौ तत्त्वज्ञः, वृको व्याप्रविशेषः ।

(१५) शरभो जन्मुभेदः, पृथुः वैष्णवः ।

(१६) हलौ बलभद्रः, वालौ सुयोवभाता, बलिः वैरोचनिः, भौमः शिवः पार्थी वा, सतौ दक्षकन्या, शेषो नागराजः, पुराकृतं प्राक्तनं कर्म, सुरूपाः सुन्दराः, नकुलो माद्रौसुतः, ऐलो नृपभेदः पुरुरवा दति ख्यातः, अश्विरश्विनौकुमारः, नलकुवरः कुवेरपुत्रः, मन्मथः कामः ।

(१७) स्मरतापः कामजन्मज्वरः, आधिर्मानसौव्यथा, तपः शरौरक्षेशजनितसुकृतं, विदग्धो रसिकस्तस्योक्तिः, प्रियायाः स्त्रियोऽधरः, शशिलिषो ज्योत्स्नाः ।

अथारोप्यगुणः ।

त्रैदार्यधैर्यगाम्भौर्यशौर्यसौन्दर्यशक्तयः ।
 माधुर्यैश्वर्यचातुर्यमर्यादाकौर्यकौर्त्तयः ॥ १८ ॥
 तेजस्तारुण्यपाङ्गुण्यसौलक्षण्यरण्जताः ।
 ब्रह्मण्यदानदाक्षिण्यशौलशौचसुवेषताः ॥ १९ ॥
 सत्यौचित्यकलावत्वमान्यभक्तिकृतज्ञताः ।
 हृदप्रतिज्ञता प्रज्ञा अङ्गमेधोद्यमस्थमाः ॥ २० ॥
 द्यानयार्जवाचारसन्तोषमितभाषिताः ।
 विद्याविवेकविनयारोग्यसौभाग्यवकृताः ॥ २१ ॥
 उत्साहित्वकुलौनत्वनिर्दीपत्वमहेच्छताः ।

(१८) अथ आरोप्या असम्भवा अपि ये गुणा आरोपनाथके वर्तन्ते ।

(१९) षाङ्गुण्यं सन्धिविग्रहादि, सौलक्षण्यं सामुद्रकशास्त्रोक्त-
 तत्तत्स्वीपुरुषयोः सुलक्षणलं [रणज्ञता] रणेषु तेषामभिज्ञत्वं,
 ब्रह्मण्यता ब्रह्मण्यो ब्राह्मणभक्तस्य भावः ।

(२०) मेधा धारणावती वुद्धिः ।

(२१) मितभाषिता अवज्ञभाषितं ।

स्वाराध्यतोषकारित्वाभयास्तिक्येद्वितज्जताः ॥ २२ ॥

प्रसादप्रतिभाष्ट्योऽभिगम्यसुसहायताः ।

श्रीमाहात्यमहारम्भनिर्दम्भत्वाघभौतताः ॥ २३ ॥

बहुश्रुतत्वसौजन्यपरिच्छेदाप्रमादिताः ।

जितेन्द्रियत्वागर्वत्वधर्माकत्यनतादयः ॥ २४ ॥

अथमर्वाद्विवर्णनम् ।

प्रपदाद्विगुलफपार्षिंजद्वाजानूरुवंश्वरणम् ।

कटिचिकनितम्बस्फकूवस्युपस्थककुन्दरम् ॥ २५ ॥

(२२) स्वाराध्यता सुखाराधितत्वं, आस्तिक्यं वेदसृतिषु [श्रद्धालुत्वं] द्वितज्जता परेषामभिप्रायानुमरणम् उपर्देशमाचै-लैव ज्ञानं वा ।

(२३) अध्यष्टोऽनभिभवनौयः सुसहायश्च एतेषां भावः, अघ-भौतता पापाद्वयम् ।

(२४) अप्रमादिता अवहितत्वं, धर्माकत्यनता प्राणान्तेऽपि स्वधर्माकत्यनम् ।

(२५) प्रपदं पादाग्नं, गुल्फः पादयोरुभयतो यन्त्रिः, पार्षिः पादयोरुभयतः पार्श्वचयं, वंशामुर्वीः मन्त्रिभागः, उरो वक्तोदेशः ।

जघनं जठरं नाभिवलिवस्त्रोजचूचुकम् ।
 क्रोडारोजचुपृष्ठांसकष्ठदोःपार्श्वमध्यमम् ॥ २६ ॥
 प्रगण्डः कूर्परो हस्तः प्रकोष्ठो मणिवन्धनम् ।
 अङ्गुल्यङ्गुष्ठकरभनखपर्वचपेटकम् ॥ २७ ॥
 कण्ठः शिरोधरा श्मश्रुमुखौष्ठचिवुकं हनुः ।
 स्तक्तालुरदाजिह्वानासाभूगण्डलोचनम् ॥ २८ ॥
 अपाङ्गस्तारकाकर्णभालमस्तकमूर्द्धजाः ।
 यथासम्भवमेतेषु वर्णेण स्त्रौपुंसयोर्बुधैः ॥ २९ ॥

(२६) जचुः संयोगयोः सन्धिभागः, अंसः स्तन्धः, कचो
 वाङ्गोमूलं, दोर्वाङ्गः, पार्श्वं कक्षयोरधः ।

(२७) कूर्परः कफोणिस्तुपरिभागः प्रगण्डः, प्रकोष्ठः कूर्परा-
 दधोभागः, मणिवन्धनं करप्रकोष्ठयोः सन्धिः, अङ्गुष्ठो वृद्धाङ्गुलिः,
 करभः “मणिवन्धादाकनिष्ठं करस्य करभो वहिरित्यमरः” पर्वाणि
 अङ्गुलौनां सन्धयः, चपेटकं करतलम् ।

(२८) शिरोधरा यीवा, श्मश्रु मुखलोन्नि वर्त्तते, अधरस्याध-
 श्विवुकं, गण्डस्य परभागो हनुः, प्रान्तयोरोषस्य स्तकणौ ।

(२९) अपाङ्गो नेत्रयोरन्तः, तारका चक्रुर्मध्यं, भालं ललाटं,
 मूर्द्धजः केशः ।

अथ खण्डशेषाः ।

विप्रपदमनोहरविष्णुवक्षःस्थलवत् । द्विपादरचित-
स्थितिनृपवत् । सदाचरणस्थितिं विभ्रत् भूमिवत् ।
गूढपादग्रन्थिमन्दिराकर्षणरञ्जुवत् । शुद्धपाण्डिर्विजि-
गौषुवत् । जड्डालसत्कान्तिश्वन्द्रवत् । सज्जानुगतवैभवो^१

अथ गूढपदव्याख्यायां—पल्लितैः प्रपदमित्यादिमुद्देश-
पर्यन्तेष्ववयवेषु स्त्रौपुंसयोर्लक्षणं वर्णेण वर्णनौयम् ।

विप्रेति विशिष्टं प्रपदं पादायं, “पादायं प्रपदमित्यमरः”
विप्रपदाधातचिक्षञ्च ।

द्विपदाभ्यां रचिता स्थितिः स्थानं शोभा येन पक्षे द्विपे
हस्तिनि य आदरो रागस्तेन चिता व्याप्ता स्थितिः स्थानं येन
“स्थितिस्थैर्यांवकाशे च स्थानमर्यादियोरपि चेति रत्नकोषः” ।

चरणस्थितिः पक्षे रणस्थितिर्युद्धस्थैर्यं सदा सर्वदा, च पूरणे ।

गूढः स्वत्यः पादग्रन्थिर्गुल्फो यस्य पक्षे गूढपादः सर्पस्तस्य
ग्रन्थिर्यच्च ।

शुद्धा निर्देशा पार्षिणः पादपार्शदयं यस्य पक्षे शुद्धः शुचिः
पार्षिणः पृष्ठवर्ती राजा यस्य तथा च “पार्षिण्याहस्तु पृष्ठतः” ।

जड्डायां प्रसृतायां लसन्ती कान्तिः शोभा यस्येति “जड्डा तु
प्रसृतेयमरः” पक्षे जड्डाला धावनशौला सत्कान्तिर्यस्येति ।

सज्जानुना जड्डोपरिभागेन गतं प्राप्तं वैभवमुत्कर्षी येन पक्षे
मज्जैर्धनादिद्वैरनुगतवैभवः ।

१ सज्जानुरचितवैभवो धनिकवत् (A).

धनिकवत् । रम्योरुकान्तिः कन्दर्पवत् । सुवङ्गेण
हर्षयन् गणेशवत् । कटिकान्तस्थितिं विभ्रन्तपतिवत् ।
सचिकामोदितयज्ञपुरुषवत् । सदामनितम्बालङ्कृतो
नन्दकुमारवत् । नवस्तिमितकान्तिराषाढान्तरम्य-
भूमागवत् । सुधौरोपस्थामोदितोऽर्जुनवत् । नवकुन्द-

रम्या उर्वाः कान्तिरस्य पचे रम्या उर्महती कान्तिरस्येति ।
सुवङ्गेण उर्वारूपरिमन्तिभागेन पचे सुवं मातरं चणेन
उत्पवेन हर्षयन् ।

कन्दूँ कटौदेशस्यकान्ता शोभा पचे कटो गण्डोऽस्यास्तीति
कटौ हस्तौ तत्र कान्तां स्थितिं विभ्रत् ।

सत् प्रशस्तं यत् चिकं तेन आमोदितः पचे सचिणो गृह-
मेधिनः कामाय उदितः ।

दाम गृह्णलं तेन सहितः नितम्बः तेनालङ्कृतः पचे दामा
पशुरज्वा “न पुंसि दाम मंदानं पशुरज्जुसु दामनौत्यमरः” ।

नवा स्तिमिता परिमिता कान्तिरस्य पचे नवा स्तिमिता
सद्य आद्रभावमापन्ना कान्तिरस्य ।

सुधौर उन्मादरहितो य उपस्थेनामोदितो हृष्टः पचे
सुधौः शोभना धौः रोपो वाणः स्थाम दर्पस्तैरुदितः ।

नूयते खृयतेऽसाविति नवः नवेन प्रशस्तेन ककुन्दरेण चिता
प्राप्ना शोभा येन पचे नवकं नूतनं यत् कुन्दं पुष्पभेदस्तेन
चितशोभः ।

रचितशोभः शिशिरवत् । सर्वदारोहपेशलः सुभगवत् ।
 सज्जघनो वर्षाकालवत् । सदा पिचण्डसंरम्भो नृपति-
 वत् । नाभिभूतस्थितिं वहन् मनस्विवत्^१ । द्विपयोधर-
 साटोपो नृपवत् । कुचेष्टाभोगभासुरोऽधमवत् । मञ्जुल-
 कुचायं विभ्रहनवत् । उच्चैरङ्गसमन्वितो दुःकालवत् ।

सर्वदा आरोहेण जघनेन पेशलः शोभनः पक्षे सर्वेषां
 दाहणां ऊहे तर्के पेशलः दक्षः ।

मन् प्रगम्भो जघनो यस्य पक्षे स उत्तमो घनो सेषो यत्र ।

पिचण्डं जठरं तेन संरम्भो यस्य पक्षे सदापि सर्वदापि चण्डः
 संरम्भो यस्य सः ।

नाभौ भूता जाता या स्थितिः तां पक्षे अभिभूतः पराभूत
 स्तस्य स्थितिं वहन् ।

द्विपयोधराभां साटोपः पक्षे द्विपो हस्ती योधो भटस्ताभ्यां
 रसायां पृथिव्यां आटोपो यस्य ।

कुचयोरिष्टोऽभिमतो य आभोगः परिपूर्णता तेन भासुरः
 शोभनः पक्षे कुत्सितौ यौ चेष्टाभोगौ ताभ्यां भासुरः ।

मञ्जुलं कुचायं चुचूकं यस्य पक्षे मञ्जुलः शोभनो यो लकुच-
 स्तस्मेदस्तेनायः श्रेष्ठः ।

उच्चैर्महान् अङ्गः कोङ्गस्तेन समन्वितः पक्षे रङ्गो दीनः,
 दुःकालो महार्घकालः ।

१ धृतवालशोभिवहन् कैवर्त्तवत् (A).

स्पष्टमुत्सङ्गपेशलः प्रातश्चकवत् । रम्योरोमान्वितो
रङ्गकवत् । सदादौर्धपृष्ठविराजितः पातालवत् ।
समांसरुचिः सिंहवत् । नवकक्षान्तः श्येनवत् । विभु-
जानिमनोरमो नृपवत् । सुपार्श्वभूषितो रावणवत् ।
विलसन्ध्यमः स्वरसमूहवत् । अधिकप्रगण्डभूषितो-

स्पष्टं यथा स्यात् तथा उत्सङ्गेन क्रोडेन पेशलः पक्षे स्पष्टा
मुत्त्रमोदो यस्य स तथा सङ्गेन चक्रेण वौरादियोगेन पेशलः ।

रम्यं यत् उरो वचस्तस्य या [मा] ग्रोभा तथा अन्वितः पक्षे
रम्यो मनोज्ञो रोमान्वितः रङ्गकः “रङ्गकं कम्बलं प्राङ्गः” ।

दीर्घं यत् पृष्ठं तेन विराजितः पक्षे दीर्घः पृष्ठः स्पर्शः सर्पः ।

ममौ यावंसौ ताभ्यां रुचिः ग्रोभा यस्य पक्षे मांसे या
रुचिस्तया सहितः ।

नवः प्रशस्यः कक्षान्तो यस्य, अन्तःस्वरूपं पक्षे नवके न क्षान्तः
न तितिक्षुः ।

विशिष्टेन भुजेन अतिमनोरमः पक्षे विभुजातिः प्रभुजातिः ।

सु सुषु पार्श्वः पृष्ठभागः पक्षे रात्र्सविशेषः ।

विलसन् मध्यमो यस्येति पक्षे विलसन् मध्यमः स्वरविशेषः,
“निषादर्धभगान्धारषड्जमध्यमधैवत्राः पञ्चमश्वेत्यमौ मप्त तन्त्रौ-
कण्ठोत्थिताः स्वरा दत्यमरः” ।

अधिकं यथा स्यात् तथा प्रगण्डः कूर्चः आस्यार्द्धभागः तेन
भूषितः “आस्योपरि प्रगण्डः स्यादित्यमरः” पक्षे अधिकः अधिकतं
प्राप्तः कम्पनशीलः गण्डः गण्डकः वनजन्मुभेदस्तेन भूषितः ।

ररण्यवत् । उज्जसत्कफोणिमाधारे राजरोगिवत् ।
प्रहस्तस्थितिपेशलो रावणसैन्यवत् । करभासितो
विन्यपरिसरवत्^१ । विप्रकोष्ठस्थितिः प्रणववत् । नखर-
स्थितिभासुरः शिशिरार्कवत् । सुपर्वभूषितो मेरुवत् ।

उज्जसन्तौ कफोणे: कूर्परस्य या मा श्रीस्तां धारयतौति पचे
उज्जसन् कफ उद्भवश्चेष्टदोषश्च अनिमाधारः कृशताधारः श्चेष्टाभि-
भंवेण कृशाङ्गतामास्थितदत्यर्थः राजरोगौ सन्निपातौ यन्मा-
भिभूतो वा ।

प्रहस्तः प्रकृष्टो हस्तः तस्य स्थितिस्तथा पेशलः पचे प्रहस्तो
रावणमन्त्वौ तस्य स्थितिः ।

करेण भासितः श्रोभितः पचे करभैः उद्धैः “करभाः स्युः
पृष्ठुङ्गलका दत्यमरः” आसितः अधिष्ठितः आसङ्ग उपवेशने
अधिश्रीङ्गः स्थासां कर्मत्याधारस्य कर्मत्वात् कर्मणि कः ।

विशिष्टेन प्रकोष्ठेन कूर्पराधोभागेन स्थितिः श्रोभा यस्य
विप्रकः द्विजश्रेष्ठस्त्वोष्ठे स्थितिर्यस्य । प्रणव उँकारः ।

नखराणां नखानां स्थितिः पचे नखरा तौक्षणा स्थितिस्तथा
भासुरः ।

श्रोभनं पर्वणि सुपर्वाणि पचे सुपर्वाणो देवाः तैर्भूषितः ।

१. करभासितो विन्यपरिसरवत् (S).

उच्चपेटस्थितिस्ताम्बूलिकपण्यवत् । अधिकण्ठमनोहरो
मन्त्रवत् । गलच्छायासुन्दरः कृष्णपक्षेन्दुवत् । उज्जसित-
शिरोधरान्वितो वनवत् । सुग्रीवोदितवैभवो रामवत् ।
अधिकन्धरान्वितो नृपवत् । सदाशमश्रुतः कान्तः
पर्वतवत् । स्फुरन्महादंष्ट्रिकान्तःपल्लवलवत् । मुखरो-

उद्यच्छन्तौ चपेटकस्य केवलस्य कवलस्य स्थितिः शोभा यस्य
पक्षे उच्चम् उच्चतं पेटकं पेङ्गौति खाता तत्र स्थितिर्यस्येति ।

अधिकं कण्ठेन मनोहरः पक्षे कण्ठः ध्वनिः पिको वा तद्वत्
मनोहरः ।

गलच्छायया सुन्दरः पक्षे गलन्तौ या द्वाया तया असुन्दरः ।

उज्जसिता कर्द्धीकृता या शिरोधरा तया अन्वितः पक्षे
उज्जसितं शिखरं यस्य एवम्भूतो धरो गिरिस्तेनान्वितः ।

सुषु ग्रीवा तया उदितं वैभवं यस्येति पक्षे सुग्रीवो
वानरराजः ।

अधि अधिकं कन्धरया अन्वितः पक्षे अधिकं धरया पृथ्व्या
अन्वितश्च ।

सदा श्वश्रुतो मुखलोमतः कान्तः पक्षेऽग्नाप्रस्तरेण श्रुतः
ख्यातः कान्तः कमनौयश्च ।

स्फुरन्तः ये महादंष्ट्रिणः वराहादयः तैः कान्तः अथवा स्फुरन्
महादंष्ट्रिकैः अन्तः मधो यस्य ।

चित्वैभवः कथकवत् । पृथुलास्य-मनोहरो नर्तकवत् ।
वहुधावदनस्थितिः सैन्यवत् । अधिकाननरोचिष्णु-
र्गिरिवत् । मधुराधरः कृष्णबाहुवत् । हनूमदिभवान्वितो
रामवत् । महास्तकायशोभितो नृसिंहनखाय्रवत् ।

मुखमाननं तेन रोचितं वैभव यस्य पचे मुखरेषु उचितं
वैभवं यस्य ।

पृथुलं महत् आस्यम् आननं तेन मनोहरः पचे पृथुलं लास्यं
नृत्यं तेन ।

वज्जधा वदनेन स्थितिः शोभा अस्य पचे वहनां वदनानां
स्थितिर्थच ।

अधिकं यथा तथा शाननं मुखं तेन रोचिष्णुः पचे कानने
इति अधिकाननं तत्र रोचिष्णुः ।

मधुरो मनोज्ञोऽधरो यस्य पचे मधुरां मधुरानान्नौ पुरौ
धरतौति धृ धारणे दत्यस्य मधुरानगरौप्रभेदः कृष्णबाङ्गवदिति
कृष्णबाङ्गर्गरुडः [अथवा] मधुराधरः मधुनामानमसुरं राधनि
हिनस्ति इति राध् हिंसायामिति ।

हनूमान् यः विभवः शरौरसम्पत् तेन अन्वितः पचे हनूमतः
विभवः तेन अन्वितः ।

महतौ सृक्षणौ यस्य महास्तका अयः शुभावहो विधिस्तेन
गोभितः पचे महान्ति असृज्जि रक्तानि यत्र एवमूर्तो यः
[कायः] दैत्येन्द्रदेहस्तत्र शोभितः ।

सुसम्यन्नसुतालूनो रेणुका-शिरोवत् । उच्चैरदनभासुरो^१
बालवत् । रसज्ञानबद्धिसमुत्साहो धातुवादिवत् ।
कलयन् नासिकास्थितिं पान्थवत् । नवभूचितः शिशु-
पालवत् । सदारङ्गण्डाभो वणिग्वत् । सदालोचन-

सुमम्यत् सुषुम्यत् तालु तेन ऊनः नेतिपदचितये तु
योजना पक्षे सुसम्यनः यः सुतः परशुरामस्तेन आलूनश्विनो
रेणुका यमदग्निदयिता ।

उच्चैः श्रेष्ठाः ये रदना दन्ताः, “रदना दग्नना दन्ता इत्यमरः”
पक्षे उच्चैर अदनं भक्षणं तेन भासुरः शोभमानः ।

रमज्ञा जिङ्गा, “रमज्ञा रमना जिङ्गेत्यमरः” तस्या नवा नूतना
चृद्धिः समृद्धिः तया समुत्साहः पक्षे रमज्ञानं पारद्जारणज्ञानं
वद्यूयतौति तथा समुत्साहो यस्येति ।

नासिका नासा, “घोणा नासा च नासिका इत्यमरः” तस्या:
स्थितिं कलयन् पक्षे आसिका एकत्रस्या तत्स्थितिं न कलयन् ।

नवा या भूः तया उचितः समवेतः पक्षे नेति पदं च
वभूयाद्वभेदस्तत्र नोचितो योग्यः शिशुपालस्तस्य दारापहरणात्,
“आलयालमिदं वभोर्यत्स दारानपाहरदिति माघोक्ते” ।

सदा रङ्गन्तौ उद्यन्तौ गण्डस्य [आभा यस्य] पक्षे गण्डो
गण्डकवालपिलूपायनगण्डके पदकानां परिमाणभेदः ।

सदा नित्यं लोचनाभ्यां भासुरः पक्षे आलोचनं तेन भासुरः ।

१ उच्चैरदनभासुरो बालवत् (S).

भासुरो मन्त्रिवत् । सुदर्शनमनोहरो मयूरवत्^१ ।
उज्जसितारामो वसन्तवत् । अधिकर्णस्थितिं वहन्
दरिद्रवत् । वहन् वैश्रवणस्थितिं कैलासवत् । उच्चैः-
श्रवःस्थितिं वहन् इन्द्रवत् । प्रतिभालासितस्थितिं
विभ्रत् कविवत् । अलिकान्तस्थितिं विभ्रत् पद्मवत् ।

सुमुद्र्गनं अवलोकनं तेन मनोहरः पक्षे सुदर्शनं चक्रम् ।

उज्जमिताः आ ममन्तात् रामाः स्त्रियः “रामावामावामनेत्रा
पुरञ्चोनारौति हलायुधः” पक्षे उज्जमित आरामो येनेति ।

अधि अधिकं कर्णस्य राधेयस्य वा स्थितिं वहन् पक्षे अधिकां
अपास्थितिं वहन् ।

वै इति अव्ययं निश्चयार्थं अवणस्थितिं वहन् पक्षे वैश्रवणः
कुवेरः “किन्नरेशो वैश्रवण इत्यमरः” तस्य स्थितिं वसतिम् ।

उच्चैरिति अवःस्थितिविशेषणं अवसोः कर्णयोः स्थितिं वहन्
“कर्णशब्दग्रहौ श्रोत्रं श्रुतिः स्त्रौ अवणं अवदत्यमरः” पक्षे उच्चैःअवा
नाम इन्द्रघोटकः “हयउच्चैःअवा इत्यमरः” ।

प्रतिभालं भाले ललाटे आसिता स्थिति यस्य पक्षे प्रतिभा
प्राक्तनसंस्कार स्तेन लासिता प्रकाशिता स्थितिः शोभा यस्य ।

अलिकं ललाटं “ललाटमलिकं गोधौत्यमरः” तस्य अन्तः मध्यं
तत्र स्थितिं पक्षे अज्ञौनां भ्रमराणां कान्तस्थितिं संस्थितिम् ।

१ सुदर्शनमनोहरो विष्णुवत् (S).

स्फुरत् पृथुललाटश्रौभृगुकच्छवत् । उत्तमाङ्गस्थितिं
विभ्रत् कन्दर्पवत् । सदावालमनोहरो वृक्षवत् ।
वहुकुन्तलसद्यतिः सुभटवत् । अधिकेशश्रियं विभ्रन्नन्दि-
वत् । कचरोचितः समुद्रवत् । काले वरस्थितिं विभ्रत्
कुमारौवत् । सुसम्पन्नवपूरम्यो नृपवत् । साक्षादधिक-

स्फुरन्तौ पृथुर्महतौ ललाटश्रौर्यस्येति पचे पृथुललाटश्रौः पृथुला-
लाटश्रौः देशश्रौः भृगुं कच्छतौति तौर्यविशेषस्तनु लाटदेशे वर्तते ।

उत्तमा चासो अङ्गस्थितिश्चेति तथा तां पचे उत् अतिशयेन
उद्भ्रता उत्तमा अङ्गस्थितिः ग्रौरस्थितिः तां विभ्रत् ।

सदा सर्वदा वालाः केशा स्त्रैर्मनोहरः पचे आवालं आलवालं
“स्यादालवालमावालमापापेत्यमरः” ।

वज्जः कुन्तलः केशः तेन सन्तौ द्युतिर्यस्य पचे वज्जकुन्तेन
प्रासनाम्नास्वेण लसन्तौ द्युतिरस्येति ।

अधि अधिका केशश्रियं केशश्रोभां विभ्रत् पचे अधिका चासौ
इंशश्रौश्य तां विभ्रत् ।

कचाः केशाः तैरोचितः पचे कचरा जलजन्तवस्तेषामुचितः
समवेतः ।

कलेवरं ग्रौरं कलेऽव्यक्तमधुरध्वनौ वरां स्थितिं मनोहरतां
कालेवरेति च पाठे काले यथासमयं वरस्य पत्युः स्थितिं पचे
कलेवरस्येदं कालेवरम् ।

सुसम्पन्नं यद् वपुः ग्रौरं तेन रम्यः “रोरितिरेफलोपे दीर्घः”
पचे सुसम्पत् नवा पूः [तस्यां] पुरि पुर्यां रम्यः ।

विग्रहो दैत्यवत् । उच्चैरङ्गमनोहरो नटवत् । अधिकाय-
स्थितिं विभ्रत् दृपाणवत् । विष्णुरिवाहौनभोग-
सङ्गतशरौरो विपक्षासनः सुदर्शनान्वितः । शिव इव
परमहसितश्रौः सुशोभनगरस्थितिः । महासेनानुयातो

माचात् प्रत्यक्षं अधिको विग्रहो यस्येति “गात्रं वपुः मंहननं
शरौरं वर्धविग्रह इत्यमरः” पञ्चे माचात् स्वयमेव कविं शुक्रं
“शुक्रो दैत्यगुरुः काव्य उग्रना भार्गवः कविरित्यमरः” कविम्
अधौति अधिकवि यहो यहणं यस्येति ।

उच्चैः अतैङ्गानि मनोहरः पञ्चे उच्चैः रङ्गः नृत्यभूमिस्तत्र
मनोहरः ।

अधि अधिकं कायस्य स्थितिं शोभां पञ्चेऽधिकमयमो लौहस्य
स्थितिं “खर्षरेशरि वा विसर्गलोपो वक्तव्य इति” विसर्गस्य लोपः ।

अहौनो महान् भोगः सुखं पञ्चे अहौनो वासुकिस्तस्य भोगः
शरौरं, विपदं त्रासयतौति पञ्चे विः पक्षी गरुडःस्तस्य पञ्चं पञ्च-
स्त्रामनं यस्य सः, शोभनं दर्शनं चकुश्क्रच्च तेन अन्वितः ।

परमा हसितश्रीर्यस्य म तथा परः श्रेष्ठो मह उत्सवो यस्य
सः, मिता शुक्रा श्रीर्यस्य ततः कर्मधारयः पञ्चे परं केवलम्
अहसिता अनुपहसिता श्रीर्यस्य । परमहितश्रीरिति पाठे परं
अहितः सर्वेण श्रीर्यस्य, सुशोभनं नगरं तत्र स्थितिः वसनिर्यस्य
पञ्चे सुशोभना गरस्थितिः विषस्थितिर्यस्य सः ।

विश्वकू मर्वतः सेनया उज्जासितो विग्रहो यस्येति पञ्चे
विश्वकूसेनेन हरिणा उज्जासितदेहः ।

विष्वकृसेनोऽ्मासितविग्रहः । समुद्र इव समानघन-
रसभासितो वहुलवारणो नदौनदेशः सुधामाश्रयः ।
सत्यलोक इव हिरण्यगर्भरुचिः । सोमेश्वर इव प्रभा-
सङ्गतः । रविरिव महोदयान्वितः । अनुरुद्ध इव

समाना अनघा या नरमभा तत्र आमितः पक्षे समानः
सह्वनरसस्तेन भासितः । वज्जलो वारणो हस्तौ यस्येति पक्षे वज्जलानां
वारां रणः शब्दो यत्र, नदौनदेशोऽदरिद्रदेशः पक्षे नदौनां
नदानाञ्च ईशः, सुधामाश्रयः शोभनानां धान्नां आश्रयः स्थानं,
पक्षे सुधा अमृतं भा लक्ष्मौस्त्योराश्रयः ।

हिरण्यस्य सुवर्णस्य गर्भाऽभ्यन्तरं यस्य पक्षे हिरण्यगर्भा ब्रह्मा
च तत्र रुचिः प्रौतिरस्य ।

प्रभया कान्त्या सङ्गतः पक्षे प्रभासं तौर्थं गतः प्राप्तः, सोमेश्वरो
रुद्रमूर्च्छिभेदः [अधुना इतिहामादौ सोमनाथ इति ख्यातः]

महस्तेजश्च दया च ताभ्यां समन्वितः पक्षे महान् उदयस्ते-
नान्वितश्च ।

विशेषदोषैः सह वर्त्तमानाः सदोषाः पापिनस्तेषु अरुचिः पक्षे
सदा निरन्तरं ऊषा वाणासुरदुहिता तस्यां रुचिर्यस्येति ।

अपगतं अरिजातं यस्य सः, पक्षे नास्ति पारिजातं यस्मिन्
पारिजातशून्य दत्यर्थः ।

सुशोभना रुचिः कान्तिर्यासां ताः सुरुचयस्ताञ्च ता रमण्यश्च
ताभिः रमणीयः पक्षे सुतरां रुचिरा मणयः ताभिः रमणीयः ।

सदोपारुचिः । उद्वृतसारसागर इवापारिजातः । रोहण
इव सुरुचिरमणौरमणौयः । इन्द्र इव बलक्ष्मो-
दितश्रौः^१ । प्रावृषेण्यहंससंघ इव सन्तानसङ्गतः ।
श्रोचियइव सदाचारप्रियः । देवइवातिसम्पन्नवसुधा-
भोगौ । प्रावृट्काल इव सुखद्योतः^२ । तूनौरइव
वलेन चतुरङ्गेण क्षमया पृथ्या उदितश्रौः, पक्षे बलक्ष्मा
धवला या मा ग्रोभा तथा उदितश्रौः ।

मन्मानश्चित्तसमुन्नतिस्तेति मङ्गतः पक्षे मत्मानमं मरोवरं गतः
प्राप्तश्च ।

मदा मर्वदा चाराः गूढ़सेवकाः ते प्रियाः यस्येति पक्षे
मदाचारः सत्कर्म प्रियं यस्य सः ।

अतिमम्यन्ना या वसुधा तस्या भोगो यस्यास्तीति भोगौ पक्षे
अति अत्यन्तं सम्यत् यस्यास्तीति तथा नवसुधा नूतनामृतं तद्भोगौ ।

सुखेन द्योतः प्रकाशो यस्य पक्षे ग्रोभनः खद्योतो ज्योतिरिङ्गणो
यचेति च “खद्योतोज्योतिरिङ्गण इत्यमरः” ।

दारैः सह वर्त्तमानः मदारः मचासौ उपचितश्च वृद्धिं प्राप्तः
पक्षे मदा नित्यं रोपाः वाणाः तैश्चितः व्याप्तः “कलम्बमार्गणशराः
पत्रीरोपदपुर्दयोरित्यमरः” ।

स्वेन ग्रोभनेन स्यान्ना तेजसा उदिता श्रीरस्य पक्षे सुखै
ररोगिभिः आमोदिता आनन्दिता श्रीरस्येति ।

१ चन्द्र इव बलक्ष्मोदितश्रौः (S).

२ प्रावृट्कालइवसुखद्योतः (S).

सदारोपचितः । वैद्यद्व खस्यामोदितश्रौः । वणिगिव
उपायनसज्जश्मौः । सुराष्ट्रद्वाधिकं गौरचितस्थितिः^१ ।
भृङ्गद्व प्रियङ्गौरचिताटोपं विभ्रत् । तरुणौगणद्व
पुरोगौरसाटोपश्रौः । कामिनौकेशपाशद्व सदाम-

उपायनं अन्यप्रेषितं वसु, तत्र मन्यो लक्ष्म्यो ता यस्येति पचे
उपायः प्राप्तिस्तेन नवाः नृतनाः मन्यो लक्ष्म्यो ता यस्येति ।

अधि अधिकं गौरौ चिता व्याप्ता स्थितिः शोभा अस्येति
पचे अधि अधिकं कङ्गौ धान्यविशेषे रचिता स्थितिरस्य
“म्तिथौकद्वुप्रियङ्गू दे दत्यमरः” सुराष्ट्रो देशविशेषः ।

प्रियं स्युहणीयं गौरं चितमाटोपं विभ्रत् पचे प्रियङ्गौ
फलिनौपुष्ये रचितम् आटोपं विभ्रत् ।

पुरोगाः पुरवर्त्तिनः औरसाः पुत्राः उरसा निर्मिता इति
विश्वहे “उरसोऽण् च दत्यण्” तेषाम् आटोपस्तेन श्रौः शोभा
यस्येति पचे पुरोगेन अग्रगतेन औरसयोः स्तनयोः उरस आगतौ
उरसि जातौ वा तयोः आटोपस्तेन श्रीर्यस्येति ।

सदा नित्यं अमराः देवास्तैः समा तुल्या धूरस्येति तथा
“कृक्पूरभ्यः पथामानक्षे दत्यकारः” पचे दान्नां मालानां रसः
दामरसः तेन सह वर्त्तमानः सदामरसस्तेन मधुरः ।

सुषु यद् राज्यं तस्य घटना तत्र दक्षः पचे सुराणां देवानां
आज्यघटना [यज्ञः] तत्र दक्षः ।

१ सुराष्ट्रदेशद्व अधिकं गौरचितस्थितिः (८) ।

रसमधुरः । दौष्टितद्व सुराज्यघटनादक्षः । दशरथ-
द्वाभिरामोज्जसितकान्तिः ॥ नृपः ॥ सैन्यमिव फलकस-
ज्जस्मैकं सज्जं वौरगणं विभाणम् । विष्णुवक्षःस्यलमिव
पुन्नागकृतमालालङ्कृतम् । रुद्रभालस्यलमिव स्फुरिता
मलकौलाक्षानलम् । कामशरौरमिव सर्वदा रूप-
शोभितम् । चन्द्रमिव विशाखानुगतम् । समुद्रमिव

अभिरामैः मनोहरवसुभिः उज्जामितकान्तिः पक्षे अभि
मधुखम् रामेण उज्जामितकान्तिः । इति नृपवर्णम् ।

फलैः प्रसारैः कमन्ती लक्ष्मौरस्येति फलकैर्युद्ग्राधनचर्मभिः
सतौ लक्ष्मौरस्येति च सज्जं कृतमन्नाहादिकं वौरगणं पक्षे सत्
प्रशस्तं जग्वौरगणम् ।

पुन्नागेन अनन्तेन नागेन कृता या माला तथा अलङ्कृतम्
अनन्तमूर्त्या हरिणा नागोपवीतं कृतमित्यागमप्रसिद्धं पक्षे पुन्नागो
नागकेशरः कृतमालः करञ्जकस्ताभ्यामलङ्कृतम् ।

स्फुरन्तः आमलकौ धाचौ, लाक्षा तस्मेदो, नलसृणभेदश्च
यत्र पक्षे अमला कौला ज्वाला यत्र एवंभूतोऽचानलो नेत्राग्निर्यत्र,
अथवा अमला कौला यत्र तद्भूतकौलमचिम्फुरितममलकौलाचि
यस्मादेवमूतोऽनलो यत्र ।

सर्वदा रूपेण सौन्दर्येण शोभितम् अथवा सर्वदा अरूप-
शोभितम् पक्षे सर्वैर्दारुभिः काष्ठैरुपशोभितम् ।

विशिष्टा याः शाखाः ताभिः अनुगतम् पक्षे विशाखा नक्षत्रम्
तेन अनुगतम् ।

विदुमभूषितम् । रामसैन्यमिव सज्जपावनैभवम्^१ ।
रविमिव तापिच्छविराजितम् । नेपालमिव विराजिता-
म्रश्रियम् । क्षेचमिव वहुधान्यपुष्टश्रियान्वितम् ॥ वनम् ॥
हिमवन्तमिव सदागजातिमनोहरं शृङ्गाटोपचितं वहु-
शेभवनान्वितम् ॥ नगरम् ॥ नारौव शृङ्गरोपचित

विशिष्टद्रूमा अरण्यभूस्याया ऊषितम् पक्षे विद्रूमाणि प्रवालानि
तैः भूषितम् ।

मत् च तत् जपावनं च तस्य वैभवं यस्मिन् पक्षे सज्जः यः
पवनस्तस्यापत्यं पावनः हनूमान् तस्य वैभवं यस्मिन् ।

तापिच्छास्तमालाः, “कालस्कन्धस्तमालः स्यात् तापिच्छोऽप्यथ
मिन्दुकदत्यमरः” तापिच्छस्तापिच्छेति दैरुषं तैर्विराजितं पक्षे तापम्
विधत्ते या सा तापिनौ सा छविः कान्तिस्या राजितम् ।

विराजिता आम्राणां श्रीर्यच्च पक्षे विराजिनौ तामश्री-
र्यच्चेति च ।

बहुधा अन्यपुष्टानां पिकानां या श्रीस्या अन्वितं पक्षे बहु-
धान्यानां पुष्टा या श्रीस्या अन्वितम् । दत्तिवनम् ।

मदा सर्वदा गजैरतिमनोहरं पुनः शृङ्गाटैश्चतुष्यथैरुपचितम्
बहुशः भवनैरचितम् “शृङ्गाटकचतुष्यथ दत्यमरः” भवनागारमन्दिर
मितिचामरः” पक्षे अगाः पर्वताः वृक्षाश्च तेषां जातिस्या मनोहरं
अगः “स्यान्नगवत् पृथ्वीधरपादपयोः पुमानिति मेदिनौ” “शैल-

१ रामसैन्यमिव सज्जनसज्जपाचारुणैभवम् (S) .

स्थितिः । सर्पद्व सद्विषाणां श्रियं विभ्रत् । लोहद्व
सदाचपुच्छविराजौ ॥ वृषभः ॥ नृपद्व विपक्षोचित-
विभवः । रणद्व स्फुरद्विपक्षतिः ॥ तडागद्व शतपच-
विराजितः ॥ पक्षौ ॥ पद्मद्व सदामोदरसोदरः । शत-

वृक्षौनगावगावित्यमरोऽपि” गृह्णाणामाटोपक्षेन चितं वज्जग्नोभानि
बनानि तैरच्चितम् । इतिनगरम् ।

गृह्णाभ्यां विषाणाभ्याम् आरोपः तेन चिता परिचिता जाते
त्वर्थः स्थितिर्थस्येति पक्षे रणरसेन उपचितस्थितिः ।

सन्ति विषाणानि यस्यां मा तां श्रियं विभ्रत् पक्षे सन्ति
यानि विषाणि तेषां श्रियं विभ्रत् ।

सदा अत्र जगति पुच्छं तेन विराजतेऽमौ विराजौ पक्षे त्रिपुः
सौसं तच्छविः तत् कान्तिस्त्वया राजतेऽमौ राजौ । इति वृषभः ।

विशिष्टा ये पक्षा स्तैरपचितो विभवो यस्य पक्षे विपक्षेषु वैरिषु
उपचितो वृद्धिं गतो विभवो यस्येति ।

विपक्षं विशिष्टं पतं, विपक्षः शत्रुश्च । स्फुरन्तौ द्वे पक्षतौ
पक्षमूले यस्य पक्षे स्फुरन्तौ प्रादुर्भवन्तौ द्विपानां हस्तिनां ज्ञतिः
ज्ञयो यत्र ।

शतमनेकानि पत्राणि पक्षामौर्विराजितः “गरुत्पक्षच्छदा:
पत्रमित्यमरः” पक्षे शतपत्राणि कमलानि यत्र । इति पक्षौ ।

१ नामौवपृह्णाशोपस्थितिः (S) ।

२ इग इव स्फुरद्विपक्षस्थितिः (S) ।

कालद्व उच्चैरवभूषितः^१ । गिरिरिव कन्दरोचित-
शोभः ॥ मेघः ॥ प्रावृट्कालद्व सदारसमुपाश्रितः ।
रावणद्व स्वकलङ्काभोगः^२ । रविरिव सुधामोदितश्रौः ॥
चन्द्रः ॥ स्थाणुरिवापचपः । गज द्व परमहेलाविलासौ ।
स्वर्ग द्व सुरतः श्रियं विभ्राणः ॥ कामुकः ॥ कुह्नचन्द्र

म इति भिन्नं पदं दामोदरस्य हृषीकेशस्य सोदरः समान-
कान्तिः पक्षे सदा नित्यं आमोदः गन्धः रमः मरन्दः तौ उदरे
यस्येति “वा पुंसि पद्ममित्यमरः” ।

उच्चैर्महान् रवः तेन भूषितः पक्षे उच्चानि यानि कैरवाणि
तैर्भृषितः ।

कन्देषु रोचिता शोभा यस्येति पक्षे कन्दराभिः दरौभिः
उचिता शोभा यस्येति । इति मेघः ।

सदारैः सस्त्रौकौः समुपाश्रितः पक्षे सदा नित्यं रमं जलम्
उपाश्रितः ।

स्वकेन स्वकौयेन कलङ्केन आभोगः परिपूर्णता यस्य पक्षे
स्वकायां लङ्कायां भोगो यस्येति ।

सुधया अस्तेन मोदिता श्रौर्यस्य, सुधया मा शोभा तया
उदिता श्रौरिति वा पक्षे सुधाक्षा तेजसा उदिता श्रौर्यस्य ।
इति चन्द्रः ।

१ शृत्वाल इव उच्चैरवभूषितः (S) .

२ गवण इव सुकलङ्काशोभः (S) .

इव सूर्यसङ्गतः । भूङ्गइवाधिकमलोक्तासौ ॥ दुर्जनः ॥
तारागणइव तिमिरोचितः । वियोगौव विस्तारितापः ॥
समुद्रः ॥ रसवतौव समांसमौना ॥ गौः ॥ हरिरिव
पद्माकरसुखितः । स्वर्ग इव सदानवारिः ॥ गजः ॥

अपगता चपा यस्य मः पचे न पचं पातौत्यपचप इति
नन्द्र समाप्तः ।

परेषां महेला स्त्रौ तस्या विलासीति “महिलायां महेलापि
मेहिला स्यान्महेलिकेति दिरूपम्” पचे परमा या हेला लौला
तथा विलासी ।

सुरतो देवात् श्रियं सम्पदं विभाणः पचे सुरतः आद्यादिलात्
तस्मिः [आद्यादिभ्य उपसंख्यानम्] इन्द्रात् श्रियं शोभां [विभाणः]
इति कामुकः ।

सूरिभिः पण्डितैः न सङ्गतः असङ्गतः पचे कुहः अमा “सा
नष्टेन्दुकलाकुहरित्यमरः” तच्चन्द्रः सूर्येण सङ्गतः युक्तः ।

अधिकमलं अधिकपापं तत्र उज्जासो तस्यास्तीति पचे
कमले इत्यधिकमलं तत्रोज्जासी । इति दुर्जनः ।

तिमिर्मत्यः “रोहितो मङ्गुरः शालो राजौवः शकुलस्तिमि-
रित्यमरः” तेन रोचितः पचे तिमिरे अन्धकारे उचिता
विस्तारिता आपो येन स तथा ।

विस्तारिता आपो येन स तथा “चक्रपूरधूरित्यप्रत्ययः”
पचे विस्तारी तापो यस्येति । इति समुद्रः ।

गणेश इव परमोदकरुचिः ॥ वराहः ॥ जैननय इव
बहुलक्षपणः ॥ वणिक् ॥ नारद इव कलहावस्थितिः ॥
कामिनौजनः ॥ शुक्र इव सदनुमानः ॥ तार्किकः ॥
निर्वापार इव पृथुलक्षणः ॥ वाजौ ॥ कविरिव

समां समां विजायते इति समांसमौना प्रत्यब्दप्रसूता गौः
“समांसमौना सा चैव प्रतिवर्षं प्रसूयते दत्यमरः” समां समां
विजायते इति खः पचे मांसानि मत्स्याश्च तैः सह वर्त्तमाना
रसवतौ पाकस्थानं, “रसवत्यान्तु पाकस्थानमहानसे दत्यमरः” ।
इति गौः ।

पद्मायुक्तकरः गुण्डादण्डः तेन सुखितः पद्मैः विन्दुजालकैः
“पद्मं स्वादिन्दुजालकमिति हलायुधः” आममन्तात् युक्तश्वासौ
करश्च तेन पचे पद्मायाः करः पाणिस्तेन सुखितः हरिः सूर्यः
तथा पद्माकरः पद्मस्य काननं तत्र सुखित इति वा ।

दानवारिणा दानोदकेन सह वर्त्तमानः पचे दानवाः दैत्या
स्तेषाम् अरिरिन्द्रः तेन सह वर्त्तमानः । इति गजः ।

परमा श्रेष्ठा उदके स्त्रियस्य पचे परमा मोदके लड्डुके
स्त्रियस्य मः । इति वराहः ।

बज्जभिर्लक्ष्मैः पणो व्यवहारो यस्य पचे बज्जलं चपणं चपणस्य
बौद्धाचार्यभेदस्य मतं यत्र, जिननयो बौद्धशास्त्रम् । इति वणिक् ।

कलाः ये हावाः स्तैरां गृह्णारभावजाः क्रियाः “हेला
लौलेयमीहावाः क्रियाः गृह्णारभावजा दत्यमरः” तत्र

वहुलोहम् ॥ कपाटम् ॥ निशौथ इव प्रवलतमा-
वाहिनौ । भूमण्डल इव गिरिशतश्रियं विभाणः ॥
रावणः ॥ विष्णुरिव सदारमानवप्रौतिकृत् ॥ प्रावृट्कालः ॥
महाकवि श्लोक इव सरसोपचितपादः ॥ गिरिः ॥

स्थितिर्यस्य पचे कलहे परस्परविरोधे स्थितिर्यस्य सः । इति
कामिनौजनः ।

सत् अनुमानं प्रमाणं यस्य पचे दनुर्दैत्यमाता तस्याः
मानस्तस्त्वहितः । इति तार्किकः ।

निर्बापारो निश्चेष्टोऽलम इति यावत् वज्जलः चणः [उत्सवः]
यस्य सः “निर्बापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः चणः इत्यमरः”
पचे वह्नि लक्षणानि आवर्त्तकादौनि शुभचिक्कानि यस्य सः ।
इति वाजौ ।

वज्ज लोहं यस्य सः पचे वज्जल ऊहो यस्य सः । इति कपाटम् ।

प्रवलतमा अतिप्रवला पचे प्रवलं तमोऽन्धकारो यचेति
“अवसन्नस्येति” दीर्घः ।

गिरिशात् महादेवात् इति गिरिशतः श्रियं विभाणः
“गिरिशो गिरीशो मृड इत्यमरः” पचे गिरीणां पर्वतानां
शतानि तेषां श्रौस्तां विभाणः । इति रावणः ।

दारैः सह वर्त्तमानाः सदाराः ये मानवाः मर्त्यस्तेषां प्रौति-
कृत् पचे सदा सर्वदा रमायाः लक्ष्याः नवप्रौतिकृत् । इति
प्रावृट्कालः ।

वर्पेपल इव सत्वरश्यान्वितः ॥ परिव्राट ॥ इति
खण्डस्नेषाः ॥

अथ शब्दैरपूर्वाद्यैः पूर्वभागप्रयोजितैः ।

स्नेषाय शब्दमध्येषु निश्चिपेदक्षरं यथा ॥ १ ॥

अपूर्वस्वरचेष्टः^१ । आचितखेटकशोभौ । उद्योति-
परागशोभः^२ । अच्चितगजयुतः । खचितद्योतयुतः ।

रमायां पृथ्व्यां उपचितः वृद्धिं गतः यः पादः प्रत्यन्तपर्वतस्तेन
महितः पक्षे रसः गृह्णारादिः पादश्वरणः स्नोकानाम् ।
इति गिरिः ।

सत्वरं श्रौतं यः च्यस्तेन अन्वितः पक्षे सत्वस्य सत्त्वगुणस्य
रक्षया अन्वितः । इति परिव्राट् । पादानां भङ्गेन ये स्नेषास्ते
खण्डस्नेषाः ।

(१) अषान्तरमाह अपूर्वत्यादि अपूर्वादैरपूर्वशब्दादिभि-
रादिशब्दादाचितद्योतिताच्चितखचितादौनां यहणम् । अकारः
पूर्वी यस्य सः ।

अपूर्वा स्वरसा चेष्टा यस्येति पक्षे अस्वरसा असुन्दरा चेष्टा
यस्येति । आ समन्नात् चितो यः खेटकः खेट एव खेटकं चर्म
“खेटः कफे ग्रामभेदे चर्मण्ण स्वति त्रिषु इति मेदिनौ” तस्य
शोभा यस्यास्तौति पक्षे आखेटकं मृगया तच्छोभा यस्यास्तौति ।

१ अपूर्वस्वरचेष्टः (A).

२ उद्योतिपरागमुक्तः (S).

PK
840
D4
1913
v.1

Devesvara
Kavikalpalatā

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
